

marife

Dini Araştırmalar Dergisi • Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 2 • kiş / winter 2021

e-ISSN 2630-5550

56

9 772630 555120

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2021

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

sahibi ve yazı işleri miiidürü /

owner and responsible manager

Yediveren Kitap – Ercüment Okumuşlar

editörler / editors-in-chief

Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Doç. Dr. Osman Zahid Çifçi (Selçuk Ü / Türkiye)

Dr. İrfan Erdoğan (N. Erbakan Ü / Türkiye)

alan editörleri / field editors

Prof. Dr. Abdelaziz Berghout (IIU Malaysia / Malezya)

Prof. Dr. David J. Goa (University of Alberta / Kanada)

Prof. Dr. Enes Karic (University of Sarajevo / Bosna Hersek)

Prof. Dr. Yahya Michot (Hartford Seminary / ABD)

Prof. Dr. Zbigniew Kazmierczak (Uni of Bialystok / Polonya)

Prof. Dr. Mustafa Abu Sway (Al-Quds University / Filistin)

Doç. Dr. Necmeddin Güney (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Dadan (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Gökalp (Selçuk Ü / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sarımsı (Aksaray Ü / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Taha Çelik (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Dr. Cemal Kalkan (Selçuk Ü / Türkiye)

Dr. Mustafa Yüceer (Selçuk Ü / Türkiye)

Dr. Esat Sabırlı (Selçuk Ü / Türkiye)

Dr. Fatma Şeyma Boydak (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Abdullah Esat Bağcı (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Burhan Başarslan (Selçuk Ü/Türkiye)

Ař. Gör. Feyza Demir Çiçek (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Furkan Çakır (Selçuk Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Mahmut Toptaş (Aksaray Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Mehmet Emin Demir (Selçuk Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Mehmet Sefa Cevahir (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Muhammed Ural (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Müslime Örekli (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Nuriman Ulu (Marmara Ü/Türkiye)

Ař. Gör. Ömer Faruk Demirci (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Ruveyda Çınar (Selçuk Ü/Türkiye)

Ař. Gör. Sami Bayrakçı (Selçuk Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Sümeyye Sayđın (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Şeyma Çiçek (N. Erbakan Ü / Türkiye)

Ař. Gör. Yusuf Büyükyılmaz (Selçuk Ü / Türkiye)

web editörü / web editor

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Turanalp

dizinleme editörü / indexing editor

Ař. Gör. Ayşe Gökmen (N. Erbakan Ü)

yayın kurulu / editorial board

Prof. Dr. Adem Şahin (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Ahmet Çaycı (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Ahmet Yaman (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Cem Zorlu (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. F. Ahmet Polat (Muş Alparıslan Ü)

Prof. Dr. Fikret Karapınar (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Hidayet Işık (Emekli / Ç. Onsekiz Mart Ü)

Prof. Dr. Kamil Güneş (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Mehmet Akgül (K. Mehmetbey Ü)

Prof. Dr. Muhammed Tasa (N. Erbakan Ü)

Prof. Dr. Seyit Bahçıvan (Emekli / N. Erbakan Ü)

Doç. Dr. Ayşe Zışan Furat (İstanbul Ü)

Doç. Dr. İbrahim Turan (Ondokuz Mayıs Ü)

Doç. Dr. Hacı Yusuf Acuner (Recep Tayyip Erdoğan Ü)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Murat Özel (İbn Haldun Ü)

yazışma adresi / contact address

Dr. İrfan Erdoğan

Necmettin Erbakan Üniversitesi A. Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Meram Yeni Yol Cd. 42090 Meram / Konya / Türkiye - Tel: +90 332 323 82 50 – 8189 (dahili)

kurumsal web adresi / official web address

www.marife.org | www.dergipark.gov.tr/marife

e-mail

editor@marife.org | editormarife@gmail.com

e-ISSN

2630-5550 (Eski ISSN / Former ISSN: 1303-0671)

• Bu dergi *Marife Bilimsel Birikim* adıyla 2001 yılında kurulmuş ve 2001-2011 yılları arasında (Cilt: 1 Sayı: 1 Bahar 2001 - Cilt: 11 Sayı: 3 Kiş 2011) bu isimle yayınlanmıştır. 2012 yılından itibaren (Cilt: 12 Sayı: 1 Bahar 2012) ise *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* adıyla yayınlanmaktadır.

• Founded in 2001 as *Marife Bilimsel Birikim*. Published with former title between the years 2001-2011 (Volume: 1 Issue: 1 Spring 2001 - Volume: 11 Issue: 3 Winter 2011) and published since 2012 (Volume: 12 Issue: 1 Spring 2012) with the name of *Marife Turkish Journal of Religious Studies*.

• *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, dini araştırmalar alanında hakemli bir dergidir. Haziran ve Aralık (Yaz ve Kış) aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergi, Türkiye içinden ve dışından katkıda bulunanların bilimsel makale ve araştırma notlarını içerir. Gönderilen tüm makaleler hakem, editörler ve yayın kurulunun onayından geçerek yayımlanır.

• *Marife Turkish Journal of Religious Studies* is a refereed periodical in the field of religious studies, published two times a year, in June and December (Summer and Winter). The journal contains a mixture of academic articles and reviews, from contributors both within and outside Turkey. All submitted articles are refereed.

kapak / cover

Muhiddin Okumuşlar

iç düzen / interior design

İrfan Erdoğan

kapak deseni / cover pattern

Selçuklu kapak içi

yönetim yeri / head office

Sebat Ofset Matbaacılık Matbaacılar sitesi. 6. Blok no: 2 Karatay / Konya / Türkiye - Tel: +90 332 342 01 53

yayın tarihi / publication date

30 Aralık 2021 • December 30, 2021

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2021

dizinlenme / indexing

ULAKBİM TR Dizin (Başlangıç / Starting: 2011)

TR DİZİN

Atla Religion Database (Başlangıç / Starting 2011)

Atla Religion Database
atla

DOAJ (Başlangıç / Starting: 2019)

DOAJ DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS

Sobiad (Başlangıç / Starting: 15.08.2021)

SÖBIAD

İçindekiler / contents

editörden

editorial

araştırma makaleleri / research articles

Gazâlî'nin Siyaset ve Yönetim Yaklaşımı

Al-Ghazali's Approach to Politics and Governance

Ejder Okumuş, 705-726

Ethnic Identity Construction of Young Turkish Muslims in Britain

İngiltere'deki Müslüman Türk Gençlerinin Etnik Kimlik İnşası

Muhammed Babacan, 727-747

İslâm Eğitim Geleneğinde Bilginin Üretim, Paylaşım ve Dolaşım Kültürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Assessments on the Culture of the Production, Sharing and Circulation of Knowledge in Islamic Educational Tradition

Fatih İpek, 749-775

Vicdan ve Vicdanın Ahlâkî Değeri Üzerine Bir İnceleme

An Inquiry on Conscience and the Moral Value of Conscience

Ömer Faruk Erdem, 777-802

Bir Meta-Sentez Çalışması: Öğreticilerin Gözünden 4-6 Yaş Kur'an Kursları

A Meta-Synthesis Study: Qur'an Courses For 4-6 Years From The Eyes of Teachers

Münir Ecer - Ahmet Çakmak , 803-831

Hadis ve Sünnetin Halka Arzı Sorunu ve Bazı Öneriler

The Problem Presenting Hadith and Sunnah to Public and Some Suggestions

Yusuf Acar, 833-869

Otorite ile Özgürlük Arasındaki Diyalektiği Aşmak: Hürriyetin İmkânı Açısından Nurettin Topçu'da Birey - Devlet İlişkisi

Overcome the Dialectic Between Authority and Freedom: The Relationship of the Individual State in Nurettin Topçu in Terms of the Opportunity of Liberty

Zübeyir Ovacık, 871-890

Farklı Meslek Üyelerinin Dogmatik Dindarlık, Ahlaki Yargı Düzeylerinin Hayatın Anlamı ve Amacına Etkisi

The Effect of Different Professional Members' Levels of Dogmatic Religious and Moral Jurisdiction on The Meaning and Purpose of Life

Mehtap Kızılkaya, 891-908

Mekke Evlerinin Satışı ve Kiralanmasına Dair Rivayetler ve Değerleri

Rumors of the Sale and Rental of Mecca Houses and Their Value

Hasan Eryılmaz, 909-934

Hicrî VI.-VII. Asırlarda Hanbelîlerin Dımaşk'taki Fıkıh Telifâtı

Literary Enterprise of Hanbalis on Fiqh in Damascus in the VI.-VII. Centuries AH.

Muhammed Usame Onuş, 935-962

John Locke'da Politik Liberalizmin İnşası Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Formation of Political Liberalism of John Locke

Mehmet Evren, 963-988

İslam Öncesi Arap Toplumunda Putperest Paradigmanın Evreleri: Sosyal Aktörler Olarak Atalar, Kahin ve Şair

Social Actors Effective in the Formation of the Pagan Paradigm in Pre-Islamic Arab Society: Ancestors, Oracle and Poet

Metin Doğan, 989-1015

Kur'an Yolu Tefsiri'nde Ayetlere Bilimselci Yaklaşım

Scientific Approach to Verses in Kur'an Yolu Interpretation

Mehmet Kaya, 1017-1044

Bulgaristan Lofça Müftülüğü (1834-1934)

Bulgaria Lofca Mufti (1834-1934)

Hasan Telli, 1045-1079

Nahiv Yöntembiliminde Birincil Delillerin Tearuzu Olgusu ve Tercih Yöntemine Bir Bakış

A Look at The Conflict Case of Primary Evidence and The Method of Preference in Nahiv Methodics

Mehmet Zahid Çokyürür, 1081-1107

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Hitabet Öz Yeterlik Algılarına Yönelik Bir Araştırma

A Research on the Self-Efficiency Perceptions of the Students of the Faculty of Theology about Religious Oratory

Recep Uçar - Mustafa Bozkurt, 1109-1121

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2021

Bulgaristan Lofça Müftülüğü (1834-1934)

Bulgaria Lofca Mufti (1834-1934)

Hasan Telli

*Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
Lecturer PhD., Mersin University Faculty of Islamic Sciences, Siyer-i Nabi and Islamic History
Department*

Mersin, Türkiye

tellihasan@mersin.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9142-7469>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 26.07.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 14.09.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2021

DOI: 10.33420/marife.974882

Cite as / Atıf: Telli, Hasan. "Bulgaristan Lofça Müftülüğü (1834-1934)". *Marife* 21/2 (2021): 1041-1075. <https://doi.org/10.33420/marife.974882>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Bulgaristan Lofça Müftülüğü (1834-1934)

Özet

Balkanlarda Osmanlı döneminden miras kalan kurumlardan biri de müftülükler olmuştur. Bu coğrafyada Osmanlı sonrasında müftülüklerin bazıları varlığını devam ettirirken bazıları ise yok olmuştur. Bu makale, Osmanlı idaresinden sonra 1934 yılına kadar 47 yıl varlığını devam ettirmeyi başarabilen Bulgaristan'daki Lofça Müftülüğü hakkındadır. Çalışma, 1834-1934 yılları arasında Lofça Müftülüğü ile ilgili konuları içeren Osmanlı arşiv belgeleri kapsamında ele alınmıştır. Çalışmada Lofça'nın tarihi, Lofça müftülüğünün Osmanlı ve Bulgar idaresi dönemindeki statüsü, Lofça müftüleri, müftü vekilleri, Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı müftülüğün mücadelesi, müftülüğün din eğitimi ve şer'i hususlardaki hizmetleri ve Lofça camileri gibi konulara yer verilmiştir. Makale, Lofça Müftülüğü'nün tarihine, Lofça'daki Müslümanların dinî hayatına ve dinî yapılanmalarına ışık tutması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Lofça Müftülüğü ile ilgili Osmanlıca yazılı arşiv belgelerin, 1934 yılına kadar varlığını devam ettirmesi konuyu dikkat çekici bir hale getirmektedir. Makale, Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir aile tarafından Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na verilen ve daha sonra bu kişi tarafından da tarafımıza gönderilen konuyla ilgili Osmanlıca yazılı özel aile arşivinin bilimsel olarak ilk defa incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışma spesifik konusu ve alanında yapılan ilk çalışma olması yönüyle özgün bir değer taşımaktadır.

Günümüzde Lovech (Любеч) olarak adlandırılan Lofça, Bulgaristan'da yer alan bir şehirdir. Başkent Sofya'ya 150 km uzaklıktadır. Yıldırım Bayezid döneminde 1393 yıllarında fethedilen Lofça şehri, 1877 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu yıldan sonra Bulgar idaresine geçmiştir. Osmanlı döneminde var olan Lofça Müftülüğü kurumu Bulgar idaresinden sonra varlığını 1934 yılına kadar Lofça Müftü Vekâleti kurumu olarak devam ettirmiştir. 1934 yılından sonra Lofça'daki dini hizmetler Plevne Müftülüğü'ne bağlı olarak bir kâtip tarafından ifa edilmiştir. Osmanlı döneminde Lofça müftüleri/müftü vekilleri, fetva hizmetleri sunarak bölgedeki Müslümanlara dini konularda danışmanlık ve rehberlik yapmışlar ve fetva hizmetlerini Bulgar idaresi döneminde de devam ettirmişlerdir. Müftüler fetva hizmetlerinin yanı sıra Lofça'daki yerel medreselerde dini dersler vererek eğitim hizmetleri de sunmuşlardır.

Lofça Müftüleri, Osmanlı döneminde Lofça Meclis-i İdâre'nin asli üyesi olmuşlardır. Kaymakam ve naibten sonra şehrin en üst düzey bürokratları olarak şehrin yerel idaresinde görev almışlardır. Lofça müftüleri bir taraftan kazanın en üst idarecisi olan kaymakama, diğer taraftan da müftülüklerin bağlı olduğu şeyhülislama karşı sorumlu olarak hizmet etmişlerdir. Lofça müftüleri/müftü vekilleri, Osmanlı sonrasında Bulgar idaresine giren Lofça'da gasp, talan ve harap edilen Osmanlı dönemi camilerini ve vakıf eserlerini koruma, Müslümanların dini ve millî kimliklerini muhafaza etme, zorla Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı durma ve Müslümanların dini ibadet ve şer'i hususlardaki ihtiyaçlarını karşılama gibi birçok alanda önemli hizmetler yürütmüşlerdir. Bu uğurda Lofça müftüleri ağır bedeller ödemişlerdir. Örneğin Bulgarların asimile ve yıkımlarına karşı direnen, Müslüman Pomakların Hristiyanlaştırılmasına engel olmaya çalışan Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi müebbet kürek hapsi cezasına, kızı 15 yıl hapis cezasına ve bu konuda kendisine yardım eden Ali bin Hasan ise idam cezasına çarptırılmıştır.

Lofça Müftüleri nikâh, boşanma, vasiyet, miras, veraset, tereke, vesayet ve nafaka gibi şer'i hususlarla ilgili işlerde bölge halkına hizmetler sunmuşlardır. Bununla birlikte eytam mallarının idaresine yönelik birtakım görevleri de ifa etmişlerdir. Lofça müftü vekâleti, 1934 yılına kadar özellikle nikâhla ilgili izinname ve şahadetname belgelerini Osmanlıca yazmaya devam ederek tarihi ve millî değerlerine olan bağlılığını sürdürmeye çalışmıştır. Lofça'daki Osmanlıca yazılı bu tür belgeler 1944 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir ailenin özel arşivinde Lofça'daki Müslümanların evlilik kayıtlarına ilişkin bazı belgelere ulaşılmıştır. Bu kapsamda Lofça'da İmam Rifat Ali tarafından düzenlenen ve "şahadetname" olarak adlandırılan 3 adet evlilik defteri ve "izinnâme", "izinnâme-i seyyib" ve "izinnâme-i bîkr" adlarıyla düzenlenen evlilik izinnameleri belgeleri bu çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Osmanlı, Şeyhülislâmlık, Lofça (Loveç), Müftülük.

Bulgaria Lofça Mufti (1834-1934)

Summary

One of the institutions inherited from the Ottoman period in the Balkans was the mufti institution. In this geography, while some of the mufti offices continued their existence after the Ottoman Empire, some of them disappeared. This article is about the Mufti of Lofça in Bulgaria, which managed to survive for 47 years until 1934 after the Ottoman rule. The study was conducted within the scope of Ottoman archive documents covering the issues related to Lofça Muftiate between the years 1834-1934. In this study, the history of Lofça, the status of Muftiate of Lofça during the Ottoman and Bulgarian administration period, Lofça muftis, deputies of the mufti, actions of the mufti against Bulgarianization and Christianization policies, religious education and religious education of the mufti, and Lofça mosques. The article is of particular importance since it sheds light on the history of the Mufti of Lofça, the religious life and religious structures of the Muslims in Lofça. The presence of the Ottoman written archive documents about the Muftiate of Lofça until 1934 makes the subject intriguing. The article is also significant being the first scientific examination and evaluation of a specific family archive written in Ottoman Turkish in this topic, which was given to Dr. Neval Konuk Halaçoğlu by this family immigrated to Turkey from Lofça and then sent to us via this person.

Lofça, now called Lovech (Ловеч), is a city in present-day Bulgaria. It is 150 km from the capital Sofia. The city of Lofça, which was conquered by the Ottomans in 1393 during the reign of Sultan Yıldırım Bayezid, remained under Ottoman rule until 1877. The Lofça Mufti institution, which existed in the Ottoman period, remained as the Lofça Deputy Mufti Office until 1934 after the Bulgarian administration. After 1934, religious services in Lofça were carried out by a clerk affiliated to the Pleven Mufti. During the Ottoman period, Lofça muftis/deputies provided fatwa services and provided consultancy and guidance to the Muslims in the region on religious issues. They continued their fatwa services during the Bulgarian administration as well. In addition to fatwa services, muftis also provided education services by giving religious lessons in local madrasas in Lofça.

Lofça Muftis became the principal members of the Lofça Administrative Council during the Ottoman period. After the district governor and deputy, they took charge in the local administration of the city as the highest bureaucrats of the city. The muftis of Lofça were responsible to the district governor, who was the highest administrator of the district, and to the sheikh al-Islam, to which all the muftis were affiliated. Lofça muftis/deputies carried out important services in many areas such as protecting the Ottoman mosques and foundation artifacts that were usurped, plundered, and destroyed after Lofça came under Bulgarian rule after the Ottoman Empire, preserving the religious and national identities of Muslims, resisting the forced Christianization, and meeting the needs of Muslims in religious worship and Shari'a matters. Lofça muftis paid a heavy price for this cause. For example, Lofça Mufti Hasan Zühdü Efendi, who resisted the assimilation and destruction of the Bulgarians, and tried to prevent the Christianization of the Muslim Pomaks, was sentenced to life imprisonment. Moreover, his daughter was sentenced to 15 years in prison, and Ali bin Hasan, who helped him in this matter, was sentenced to death.

Muftis of Lofça provided various services to the people of the region in religiously-engaged matters such as marriage, divorce, testament, inheritance, guardianship and alimony. In addition to these, they also performed some duties related to the management of eytam properties. The Muftiate of Lofça tried to maintain its commitment to its historical and national values by continuing to write the permits and certificates of marriage in Ottoman alphabet until 1934. Such documents written in the Ottoman alphabet in Lofça continued to exist until 1944. Some documents related to the marriage records of Muslims in Lofça were found in the private archive of a family who migrated from Lofça to Turkey. In this context, three marriage certificates called "shahadetname" prepared by Imam Rifat Ali in Lofça and various marriage permit documents issued under the names of "izinname", "izinname-i seyyib" and "izinname-i biki" are examined in this study.

Keywords: Islamic History, Ottoman, Sheikh al-Islam, Lofça (Ловеч), Mufti

Giriş

Günümüzde Loveç (Lovech/Ловеч) olarak adlandırılan Lofça, Bulgaristan'da yer alan bir şehirdir. Başkent Sofya'ya 150 km uzaklıkta olup 34 köyü vardır. Şehrin ortasından Osam nehri akmaktadır. Ülkenin en eski yerleşim yerlerinden biridir. Eski bir Roma şehri olan Lofça'nın ilk sakinlerinin M.Ö. 4.-3. yüzyılda Trakların olduğu düşünülmektedir. Güncel aktif nüfusu 44.059'dur. 1901-1959 yılları arasında ilçe merkezi, 1987'den sonra da bölgesel bir merkez olmuştur.¹ Bursa Osmangazi ilçesiyle kardeş şehirdir.²

Tarih sahnesinde sırayla Traklara, Makedonya Krallığı'na, Roma İmparatorluğu'na ve Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanan Lofça, bölgeye Bulgarların yerleşmesiyle 681 yılında I. Bulgar Krallığı'nın, 1018-1185 yılları arasında Bizans İmparatorluğu'nun ve 1187'den sonra II. Bulgar Krallığı'nın hâkimiyeti altında kalmıştır. Lofça'nın Osmanlı Devleti tarafından tam olarak ne zaman fethedildiği bilinmese de şehrin I. Bayezid döneminde muhtemelen 1393 yılında fethedildiği düşünülmektedir. Fethinin ardından kaza statüsünde Niğbolu sancağına bağlanmıştır. 18. yüzyılın ortasına kadar bu statüsünü devam ettirmiştir. 1864 yılında ise Lofça kazası olarak Tuna vilayetinin Tırnova sancağına bağlanmıştır.³

Şekil 1. Günümüzde Lofça⁴

1663 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi Lofça'nın fethinin oldukça zor olduğunu ve beş padişah tarafından güçlükle fethedildiğini bildirir. Ona göre ilk fetih 720/1320-1321 yılında Mihail Bey tarafından gerçekleşmiş, daha sonra düşmanın eline geçmiş, ardından 807/1404-1405 yılında Bayezid Han marifetiyle ele geçirilmiş ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında tahriri yapılmış, kaza statüsünde Niğbolu sancağına bağlanmıştır.⁵ Sultan Bayezid'in 1402 yılında Ankara Savaşı mağlubiyetinin ardından vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda Evliya Çelebi

¹ Machiel Kiel, "Lofça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/203; Selçuk Demir, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, ed. Zafer Gölen-Abidin Temizler (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 1/284-285; Община Ловеч, "За Община Ловеч", (Erişim 20 Aralık 2020).

² Община Ловеч, "Побратимени Градове", (Erişim 20 Aralık 2020).

³ Kiel, "Lofça", 27/203; Demir, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri", 1/284-285.

⁴ Община Ловеч, "За Община Ловеч", (Erişim 20 Aralık 2020).

⁵ Evliya Çelebi Mehmed Zilli ibni Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1318), 6/162-163.

bi'nin şehrin fethinin tarihiyle ilgili verdiği bilgilerde hata payının olduğunu söylemek mümkündür. Buna mukabil bu bilgiler, şehrin Osmanlı'nın ilk dönemlerinde birkaç defa fethedildiğini ve fethinde yaşanan zorlukların üç asır sonrasında bile dile getirildiğini beyan etmesi açısından tarihsel bir değer taşımaktadır.

Evliya Çelebi, Lofça'da 4'ü Hıristiyan, 1'i Yahudi, 1'i Kıptî ve 16'sı Müslüman olmak üzere 22 mahallenin ve 3.000 civarında evin olduğunu belirtir. Evlerin genellikle kârgîr, taş ve çam tahta duvarlı binalardan oluştuğunu, şehrin ortasından Osama (Osam) nehrinin geçtiğini, nehir kenarındaki evlerin çok güzel olduğunu, hane sahiplerinin bu nehirden balık tuttuğunu, nehir üzerinde üç tahta köprü'nün bulunduğunu, şehirde kaldırımların olmadığını ve bu yüzden yağmur yağdığında çamurdan dolayı yürümede zorluk çekildiğini ifade eder. Şehirde 3 medresesinin, 6 sıbyan mektebinin, 5 tekkenin, 6 çeşmenin, 7 hanın, 2 hamamın, 2.150 dükkânın ve 7'si cami olmak üzere 30 mihrabın bulunduğunu kaydeder. Hünkâr Camii, Kerpiçli Camii, Köprü Camii, Orta Camii ve Ada Camii'nin meşhur olduğunu söyler.⁶

Kayıtlarda 16. yüzyılın sonlarında şehirde 7 Müslüman, 14 Gayrimüslim mahallenin, 17. yüzyılın ortalarında ise 7 Müslüman ve 5 Gayrimüslim mahallenin isimlerine rastlanır. Şehirde Müslüman nüfusu 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar artış göstermiştir. Tahrir kayıtlarında Lofça'daki Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin nüfusu hane (aile), mücerred (bekâr), bive (dul) ve muaf (asker) olarak kaydedilmiştir. Hane sayısını beş kişi⁷ ve diğerleri de bir kişi olarak kabul edilecek olursa şehrin yaklaşık nüfusunu tespit edebilmek mümkündür. Buna göre Lofça'da kayıtlı ve yaklaşık olarak Müslüman nüfusu 1483 yılında 258, 1579 yılında 2018, 1642 yılında 768 ve 1750 yılında 1.140 kişiden; Gayrimüslim nüfusu ise 1483 yılında 688, 1579 yılında 2.128, 1642 yılında 748 ve 1750 yılında 1.215 kişiden oluşur.⁸ 1873 yılında 1.660 hane olan şehirde Müslüman nüfusu ve oranı daha da artarak %71'e ulaşmıştır.⁹ Bu yılda Lofça'ya bağlı köylerdeki Müslümanların toplam nüfusu 37.480, Hıristiyanların nüfusu ise 33.599 olarak tespit edilmiştir. Buna göre Lofça'nın köylerinde Müslümanların nüfus oranı %52.73, Hıristiyanların nüfus oranı ise %47.27'dir.¹⁰ Lofça köylerinde yaşayan Müslüman nüfusu, büyük oranda Pomaklar oluşturmaktadır. Lofça Pomakları olarak da ifade edilen bu Müslümanlar, 1877/1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce Lofça, Plevne, Rahova, İvraça kazalarına bağlı 60 civarındaki köyde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹¹

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 6/161-164.

⁷ Nejat Göyünç, "Hâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15/552.

⁸ Lofça'nın nüfusu 1483'te 49 hane, 3 muaf (askerî) ve 10 mücerred iken 1579 yılında ise 366 hane 79 muaf ve 109 mücerrede çıkmıştır. Savaş ve eşkıyalık nedenleriyle azalan Müslüman nüfusu 1642 yılında 125 hane ve 143 askere düşmüştür. 1750 yılında ise Müslüman nüfusu tekrar artarak 193 hane ve 175 askere yükselmiştir. Gayrimüslimler ise 1483'te 131 hane, 2 bive ve 31 mücerred iken 1579 yılında 392 hane 13 bive ve 155 mücerrede çıkmış, 1642 yılında ise 148 haneye inmiştir. 1750 yılında 243 hane gayrimüslim vardır. Demir, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri", 291-292.

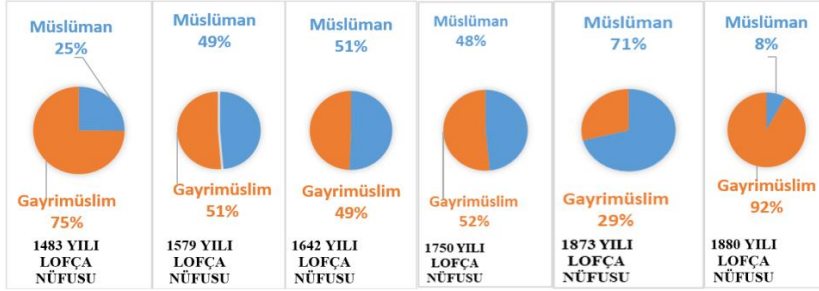
⁹ Kiel, "Lofça", 27/204.

¹⁰ Kemal Gözler, *Les Villages Pomaks De Lofça*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 23.

¹¹ Kemal Gözler, "Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri:

Şekil 2. Lofça'nın Dinsel Demografik Dağılımı

1285/1869 yılına ait *Tuna Vilayeti Salnamesi*'ne¹² ve Osmanlıların Lofça'ya hâkim olduğu son yıla yani 1294/1877 yılına ait "*Salname-i Vilayet-i Tuna*" adlı salnameye göre Lofça, Tuna vilayetinin Tırnova sancağına bağlı bir kaza konumundadır. Kazanın idaresinde kaymakam ve kaymakama bağlı olarak naib, müftülük, metropolitlik, meclis-i idare-i kaza, meclis-i de'âvî, meclis-i dâire-i belediye, mahkeme-i ticaret, tahrîr-i emlak komisyonu, menâfi-i umûmiyye sandığı vekilliği, asâkir-i zabtiye bölük ağası vekilliği, asâkir-i ihtiyatiyye reisliği, sandık emniyeti, telgraf ve posta idaresi, rusûmât idaresi, Lofça kereste memurluğu, mekteb-i rüşdiye gibi birimler bulunmaktadır. Osmanlıların Lofça'daki son kaymakamı Hasan Sabri Bey ve naibi ise Abdurrahman Behçet Efendi'dir.¹³

1291/1875 yılı *Tuna Vilayeti Salnamesi*'ne göre Lofça'da 20 cami, 4 tekke-türbe, 2 medrese, 1 mekteb-i rüşdiye, 63 müslim sıbyan mektebi, 13 gayrimüslim sıbyan mektebi, 1 telgraf ve postahane, 4 fabrika, 3 salhane (mezba), 16 su değirmeni, 1 memleket saati, 28 kahvehane, 2 kilise, 11 fırın, 2 hamam, 26 mağaza, 14 han, 43 debbaghane ve 740 dükkân bulunmaktadır. Hükûmet konağı, gümrük konağı, kışla, hastane, ıslahane, tersane, cesethane, tophane ve muvakkithane gibi yapılar ise yoktur.¹⁴

Bulgarlar yaklaşık 500 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi'nde) Osmanlılar mağlup olunca savaş sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile "Büyük Bulgaristan" ve akabinde 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşmasıyla "Bulgar Prensiği" kurulmuştur.¹⁵ 93 Harbi sırasında Lofça 5 Haziran 1877 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilmiş ve şehir Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Müslümanlar işgal sebebiyle şehri büyük oranda terk etmiştir. 1880 yılında yapılan ilk Bulgar resmi nüfus verilerine göre Lofça'nın nüfusu 5.978'dir. Müslümanların sayısı ise 497'dir. 93 Harbi'nden sonra Müslümanlar (Pomaklar/Türkler) büyük oranda Türkiye'ye göç et-

→

1479-1579" XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999, Ankara (III. Cilt-III. Kısım), 1400,1406,1407.

¹² *Tuna Vilayeti Salnamesi 1285*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1285), 88.

¹³ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1294*, (Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1294), 90.

¹⁴ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1291*, (Ruşçuk: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1291), 126-127.

¹⁵ Nuray Ekici, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay-Bilgehan Gökdağ, (Çorum/Ankara, Karam & Vadi Yayınları, 2006), 1/529; Kader Özlem, *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 9-10.

miştir. Üç yıl içinde yapılan göçler ve kayıplar sonunda şehrin %71 oranındaki Müslüman nüfusu %8'e kadar gerilemiştir. Günümüzde Lofça'da Müslüman köyleri olarak sadece Galata, Gradescnica, Pomasca Lesnica ve Turski Izvor¹⁶ köyleri kalmıştır.

Şekil 3. Lofça¹⁷

Bulgar yönetimi altına giren Müslümanlara, özellikle Pomaklara yönelik olarak zorla isim ve din değiştirme uygulamaları başlatılmıştır. Bulgar yönetimi, Pomakları Ortodoks Hıristiyan olmaya zorlamış ve bunun için çeşitli baskılar uygulamıştır. Bu durum Türkiye'ye doğru göçleri de artırmıştır.¹⁸ Zorla Hıristiyanlaştırılmak istenen gruplardan birisi de Lofçalı Müslüman Pomaklar olmuştur.¹⁹

93 Harbi akabinde düşman istilasına karşı canlarını kurtarmak isteyen Lofçalı Türkler ve Müslümanlar, öncelikle Osmanlı idaresindeki Makedonya'nın Üsküp, Kratova, Gevgeli, Koçana, Pirlpe ve Planka ile Yunanistan'ın Selanik ve İskeçe gibi şehirlerine göç etmişlerdir. Daha sonra da İstanbul, Çanakkale, Balıkesir, Eskişehir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Yalova, Aydın, Sinop, Kütahya, İzmit, Kastamonu, Manisa, Bursa ve Konya gibi şehirlere göç edip yerleşmişlerdir.²⁰

¹⁶ Kiel, "Lofça", 27/204.

¹⁷ Община Ловеч, "За Община Ловеч", (Erişim 20 Aralık 2020).

¹⁸ Emel Deniz, *Türkiye'de Pomak Göçleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31; Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 404-405; İbrahim Kamil, "Pomak Türklerinin "Kimlik" Mücadelesi ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararlar (1948-1984)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 59 (2017), 435-477; Adile Ahmed Yozmerdivanla, *Pomak Müslüman Kimlik ve Aidiyetinin Sosyolojik Analizi: Bulgaristan Örneği*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 51-65.

¹⁹ BOA, Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2.

²⁰ BOA, Yabancı Arşiv Makedonya [YB.021], Gömlek No. 56.13; 57.27.47; 59.2.4; 59.7; 59.26; 60.135; 61.22; 61.5.32; 62.69; 58.8,10,15,16,17,22,23,27,28,29,53,111,117; 83.54; BOA, *Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı [TFR.ISL]*, Gömlek No. 210.20957; Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, Gömlek No. 40.27; 44.49; 46.15; 66.51; 66.23; 194.49; 319.27; 1321.93; 1328.13;

Osmanlı tarihinde Lofça'nın en önemli şahsiyetlerinin başında hiç şüphesiz 19. yüzyılda devlet adamlığı ve ilim hayatında derin izler bırakmış olan Ahmed Cevdet Paşa gelmektedir.²¹

1. Lofça Müftülüğünün Statüsü

1.1. Osmanlı Döneminde Lofça Müftülüğünün Statüsü

Osmanlılarda meşihat/şeyhülislâmlık makamı 15. yüzyılda kuruldu. Kaynaklarda Meşihat, Bâb-ı Meşihât, Mâkâm-ı Meşihat, Bâb-ı Fetvâ olarak adlandırıldı.²² Bu makama bağlı olarak vilâyetlere, sancaklara ve kazalara müftüler tayin edildi.²³ 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 210 müftü vardı. Tanzimat'la birlikte müftülerin görev ve yetkileri artırıldı. Müftüler, fetva işinin yanı sıra siyasî, idarî, adlî ve eğitim gibi alanlarda çok yönlü görevler üstlendiler.²⁴ Taşrada Şeyhülislâmlığa bağlı olan müftülüklerden birisi de Lofça Müftülüğü idi. Bu birimin başındaki kişiye "Lofça Müftüsü" deniyordu. Arşiv kaynaklarında Lofça müftüsü sıfatıyla görev yapan birçok görevlinin bulunduğu görülmektedir.²⁵

1285/1869 yılına ait *Tuna Vilayeti Salnamesi*'ndeki bilgilere göre Tuna vilayetinin Tırnova sancağına bağlı bir kaza konumunda olan Lofça'nın en yüksek idari görevlisi kaymakamdı. Protokolde kaymakamdan sonra kaymakam yardımcısı konumunda olan naib geliyordu. Kaymakam ve naibden sonra en önemli görevli ise müftü idi. 1869 yılında Lofça Müftüsü Hacı Mehmed Nâfi Efendi idi.²⁶ Hacı Mehmed Nâfi Efendi müftülük görevini 1292/1885 yılına kadar sürdürdü.²⁷ 1293/1886 yılında Lofça Müftülüğüne Hüseyin Niyazi Efendi geldi.²⁸ 1294/1877 yılına ait "*Salname-i Vilayet-i Tuna*"da belirtildiğine göre kazanın kaymakamı Hasan Sabri Bey

→

1330.92; 1335.83,109; 1456.81; 1528.29; 1563.52; 1637.42; 1648.61; 1670.88; 1764.34; 1972.23; 2455.124; 190.67; 345.71; 1293.28; 1321.31; 1323.50; 1407.63; 1568.47; 1595.111; 1616.21; 1723.50; 2523.123; BOA, *Babiali Evrak Odası Evrakı [BEO]*, Gömlek No. 6.442; 289.21629; BOA, *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [SD]*, Gömlek No. 1731.2; Kemal Gözler, "Lofça Pomaklarının Türkiye'de Kurdukları veya Yerleştikleri Köyler", (Erişim 12 Mayıs 2021).

²¹ Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7/443-450.

²² Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/91-96.

²³ Fahrettin Atar, "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12/490.

²⁴ Ahmet Sinan Kara, *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 53-59, 70-73; Esra Yakut, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislâmlık Kurumu*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 15.

²⁵ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 522-62; 586-63; 787.29.

²⁶ *Tuna Vilayeti Salnamesi 1285*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1285), 88.

²⁷ *Salname-i Tuna Sene 1286*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1286), 69; *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1287*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1287), 75; *Salname-i Tuna Sene 1288*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1288),78; *Salname-i Tuna Sene 1289*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1289), 89; *Salname-i Tuna Sene 1290*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1290), 79; *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1291*, (Ruşçuk: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1291), 94; *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1292*, (Tuna: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1292), 106.

²⁸ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1293*, (Tuna: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1293), 108.

ve naibi ise Abdurrahman Behçet Efendi idi. Kazada Müslümanların dinî idaresinin başında Müftü Hüseyin Niyazi Efendi, Hıristiyanların dinî idaresinin başında ise Metropolit Yosif Efendi bulunuyordu.²⁹ Müftü bir taraftan kazanın en üst idarecisi olan kaymakama karşı sorumlu iken bir taraftan da müftülüklerin bağlı olduğu şeyhülislâma karşı sorumlu idi. Müftü, şehrin en önemli idari meclisi olan Lofça Meclis-i İdâre'nin tabii/asli azalarından biri idi. Bu meclisin başkanlığını kaymakam yapıyordu. Naib, müftü, metropolit, muhasebeci ve tahrîrât müdürü meclisin tabii azalarındandı. Mecliste şehrin önde gelen iki Müslüman, iki de gayrimüslim olmak üzere dört seçilmiş aza vardı.³⁰

1.2. Osmanlı İdaresi Sonrasında Lofça Müftülüğünün Statüsü

Osmanlı idaresi sonrasında Lofça Müftülüğünün statüsünü anlayabilmek için Osmanlı sonrasında kurulan Bulgaristan Başmüftülüğü'nün tarihçesinin bilmesinde fayda vardır. Başmüftülüğün resmî meşruiyeti Berlin Antlaşması (1878) ve Tırnova Anayasası'na (1879) dayanmaktadır. Bu anlaşmalarla Bulgaristan'daki Müslümanların dinî hürriyetleri garanti altına alınmıştır. Bununla beraber bütün dinî azınlıklara kendi dinî mahkemelerinde davalarını görebilme imkânı sunan ve "Bulgaristan Mahkeme Teşkilatına Dair Muvakkat Talimatname" olarak adlandırılan talimatname 14.08.1878 tarihinde Rusya Prensi Aleksander Dondokov tarafından imzalanmıştır. İki yıl sonra 9 Temmuz 1880 tarihinde yürürlüğe giren ve Bulgar Prensi Aleksander Battenberg'in tasdik ettiği "Bulgaristan Prensiği'nde Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudilerin Dinî Yönetimine Dair Muvakkat Talimatname" adlı talimatnameyle müftülük teşkilatı kurulmuştur. Bu talimatnamede merkez ve taşra teşkilatı oluşturulmuş, bölge müftüleri ve görevleri belirlenmiş ve Kadı Mahkemeleri, Şeriye Mahkemelerine dönüştürülmüştür. Bu mahkemelerin yetkileri müftülere tevdi edilmiştir. Böylece müftüler şer'î yargıda söz sahibi olmuşlardır.³¹ Bu muvakkat talimatnameyle her adlî sancakta bir müftünün bulunması, müftülerin sancak halkı tarafından seçilmesi ve seçilen müftüye Şeyhülislâm tarafından ruûs veya menşur adlı bir icazetnamenin verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece 10 sancakta müftü seçimi yapılmış ve Sofya, Köstendil, Vidin, Vraca, Plevne, Tırnova, Rusçuk, Şumnu, Silistre ve Varna'da müftüler seçilmiş ve belirlenmiştir.³² Bu uygulamayla Osmanlı döneminde vaki olan Lofça'daki müstakil müftülük makamı kaldırılmıştır.³³

1895 yılında Bulgar Hükûmeti, Bulgaristan Müslümanlarının dinî teşkilatlanmaları konusunu içeren 33 maddelik geçici bir talimatnameyi onaylamıştır.

²⁹ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1294*, (Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1294), 90.

³⁰ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1287*, 75.

³¹ Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü (Başmüftülük), "Tarihçe", (Erişim 27 Aralık 2020); Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM* 33 (2013), 63-93; Basri Zilabid Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, (İstanbul: İnkilâb Yayınları, 2019), 38-41.

³² Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 38-41.

³³ Lofça müftülük hizmetleri bu dönemde muhtemelen Plevne Müftüsünün yetkisine bırakılmıştır.

"Müslüman İdare-i Ruhaniyyelerine Dair Talimatname" adlı bu talimatname Bulgar Prensi tarafından 15 Eylül 1895 tarihinde onaylanıp yürürlüğe girmiştir. Bulgar Hükûmetinin, müftülüklerin ve vakıf heyetlerin görevlerini kabul ettiği bu talimatname Bulgar Çarlığı'nın kuruluşuna kadar yürürlükte kalmıştır. 1908 yılında Bulgaristan bağımsızlığını ilan edip Çarlık rejimine geçmiştir.³⁴ Bu talimatnameyle Bulgaristan'daki Müslümanların dinî idaresi, Başmüftünün emrine bırakılmıştır. Böylece merkezi Sofya'da bulunan Başmüftülük makamı tesis edilmiş ve bu makam ülkedeki Müslümanların en üst düzeydeki temsilcisi olmuştur. Başmüftüye bağlı olarak taşrada sancak müftüleri ve müftü vekilleri göreve getirilmiştir. Bulgaristan'daki sancak müftüleri, müftü vekilleri, Cemâat-i İslâmiyeler, camiler, vakıflar, hayır müesseseleri ve buradaki görevliler Başmüftülüğe bağlanmıştır. Mezkûr talimatnamede Başmüftü ve müftülerin nitelikleri, harçları, gelirleri, giderleri ve denetimleri gibi konularda düzenlemeler getirilmiştir. Müftü ve müftü vekillerine nikâh için izinname verme yetkisi verilmiştir. Camilerin, ibadethanelerin, medreselerin ve vakıf kurumlarının ve bunlara bağlı mal varlıklarının idareleri için Cemâat-i İslâmiyelerin teşekkül edilmesi kararlaştırılmıştır. Köylerde 3-5, kazalarda 5-8 ve sancaklarda 7-10 üyeden oluşan Cemâat-i İslâmiyelerin başkanlığını sancaklarda müftüler, kazalarda müftü vekilleri, köylerde ise müftü tarafından tayin edilen bir üye yürütmüştür.³⁵ Lofça'da din hizmetleri bu dönemde müftü vekili tarafından yürütülmüştür. Lofça'da bu dönemde müftü vekâletinin olduğunu gösteren en önemli belgelerden birisi ise bir izinname belgesidir. 1903 yılında dul bir hanımın evlenmesi için verilen "İzinnâme-i seyyib" adlı bu belge Lofça müftü vekili tarafından düzenlenmiştir. Belgeyi düzenleyen "Vekîl-i Müfti-i Lofça İsmail" olduğu açıkça ifade edilmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti, İstanbul Protokolüyle 19 Nisan 1909 tarihinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır. İki devlet arasında 6 Nisan 1909 tarihinde Müftülük Sözleşmesi imzalanmıştır.³⁷ Bu sözleşmeyle Başmüftülük Kurumu uluslararası boyutta resmi olarak kabul görmüştür. Sözleşme metni 19 Ocak 1910'da "Resmi Gazete"de yayınlanmıştır. Bu sözleşmeye binaen 8 Aralık 1910 tarihinde Hocazade Mehmed Muhyiddin Efendi Bulgaristan'ın ilk Başmüftüsü seçilmiş ve bu görevini de 1915 yılına kadar devam ettirmiştir.³⁸ Bulgaristan'daki müftülerin Sofya'da bir araya gelerek Başmüftü olarak seçtikleri Şumnu Müftüsü Hocazade Muhyiddin Efendi'nin menşur ve mürâselesi, Osmanlı Meşihati'nden 1911 yılında gönderilmiştir.³⁹ Balkan Savaşları akabinde 29 Eylül 1913 tarihinde iki devlet arasında yine İstanbul Antlaşması ve beraberinde "Müftülük Sözleşmesi" imzalanmıştır. Sözleşmede yeni bir Başmüftülük Tüzüğü'nün hazırlanması konusunda mutabakat sağ-

³⁴ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname", *Vakıflar Dergisi* 24 (1994), 307.

³⁵ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 48-53.

³⁶ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.1. (Toplam 7 adet belgeden oluşan bu özel arşiv, Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir aile tarafından Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na verilmiş, daha sonra belgenin orijinaleri Sayın Halaçoğlu tarafından da gönüllü olarak yazara gönderilmiştir.)

³⁷ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 58.

³⁸ Başmüftülük, "Tarihçe", (Erişim 27 Aralık 2020).

³⁹ BOA, *BEO*, Gömlek No.3861-289505; 3865-287831.

lanmıştır.⁴⁰

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'daki Başmüftülük ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bulgaristan'daki Osmanlı esirlerine yapılacak yardımlar konusunda Başmüftülük ile irtibata geçmiştir. 1913 yılında buradaki Osmanlı esirlerinin zorunlu ihtiyaçlarına harcanmak üzere Başmüftülüğe 2282 frank göndermiştir. Ahal-i İslâm tarafından toplanarak gönderilen bu miktardan 1197 frank, Sofya Hastanesinde bulunan Osmanlı esirleri için, kalan miktar ise Zağra-i Atik'de bulunan esirlerin ihtiyaçları için harcanmıştır.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Başmüftülük tarafından hazırlanan "Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniyye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi" 23 Mayıs 1919 tarihinde Çar idaresi tarafından tasdik edilmiş ve nizamname Devlet Gazetesinde yayınlanmıştır.⁴² Bu nizamnamede Başmüftülüğün yapısı içinde şer'îye mahkemeleri de önemli yer tutmuştur. Bu mahkemeler Bidayet Şer'îye Mahkemesi, İstinaf Şer'îye Mahkemesi ve Divân-ı Âli-i Şer'î olarak üçe ayrılmıştır. Bu mahkemeler Müslümanların sadece dinî/şer'î davalarına bakmıştır.⁴³

1910 yılında Başmüftülüğe bağlı olarak Lofça'da bulunan müftü vekâleti, ikinci sınıf müftü vekâleti statüsünde yer almıştır. Lofça müftü vekiline yıllık 1080 frank maaş bağlanmıştır.⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında 1914-1918 yılları arasında Başmüftülük, vekâleten göreve gelen Başmüftüler tarafından idare edilmiştir.⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1923 yılında ülkede 1 başmüftü, 13 sancak müftüsü ve 33 de müftü vekili vardır. Bu müftü vekillerinden birisi de Lofça'da müftü vekili olmuştur.⁴⁶ 1926 yılında ise ülkede 16 müftülük ve 33 müftü vekâleti bulunmaktadır. Bu yılda Lofça'da müftü vekâleti kurumsal varlığını devam ettirmiştir.⁴⁷

1934 yılında Bulgaristan'ın düzenlediği yeni idari taksimat gereğince Başmüftülük de teşkilat yapısında bazı yeniliklere gitmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde tasarruf tedbirleri gerekçesiyle 10 sancak müftülüğü kapatılmıştır. Ülkede bu yılda toplam 22 müftü ve müftü vekâleti kalmıştır.⁴⁸ Bu son düzenlemeyle birlikte Lofça'da müftü ve müftü vekâletine yer verilmemiş ve böylece 1934 yılında Lofça'da müftülük kurumu tamamen kaldırılmıştır. 1936 ve 1937 yılındaki düzenlemelerde de Lofça Müftülüğüne/Müftü Vekâletine yer verilmemiştir.⁴⁹ Bu dönem-

⁴⁰ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınları 1986), 368-370; Sibel Orhan, *Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 27; Başmüftülük, "Tarihçe", (Erişim 27 Aralık 2020).

⁴¹ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No.273.43.

⁴² Başmüftülük, "Tarihçe", (Erişim 27 Aralık 2020).

⁴³ Çalışkan, Bulgaristan'da İslâm, 74.

⁴⁴ H. Mehmet Günay, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dinî Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*, (İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1966), 122.

⁴⁵ Çalışkan, Bulgaristan'da İslâm, 60.

⁴⁶ Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1936), 72; Günay, *Bulgaristan...*, 122.

⁴⁷ Günay, *Bulgaristan...*, 131.

⁴⁸ Çalışkan, Bulgaristan'da İslâm, 66.

⁴⁹ Günay, *Bulgaristan...*, 133.

de Lofça'daki müftülük hizmetlerinin Plevne müftülüğüne bağlı olarak bir kâtip tarafından ifa edildiği tespit edilmiştir.⁵⁰ Günümüzde Lofça'da müstakil bir müftülük bulunmamaktadır. Lofça'daki din hizmetleri Plevne (Pleven) Müftülüğü uhdesinde yürütülmektedir.⁵¹

2. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Lofça Müftülüğü

2.1. Lofça Müftüleri ve Müftü Vekilleri

Tespit edebildiği kadarıyla en eski Lofça Müftüsü Hâfız Ömer Efendi'dir. Hâfız Ömer Efendi, ünlü Türk âlimi ve devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk hocalarındandır. 1823 yılında Lofça'da doğan Ahmed Cevdet Paşa çocukluk yaşlarında dedesinin de teşvikiyle Lofça Müftüsü Hâfız Ömer Efendi'den dersler almıştır.⁵² Lofça müftüleri ile ilgili bilgilere Tuna vilayeti salnamelerinde de ulaşmak mümkündür. Bu salnamelere göre 1869-1885 yılları arasında Lofça Müftülüğünü Hacı Mehmed Nâfi Efendi yürütmüştür.⁵³ Hacı Mehmed Nâfi, görevini en az 16 yıl aralıksız devam ettirmiştir. 1293/1876-1877 yılında Lofça müftüsü olarak kayıtlara geçen Hüseyin Niyazi Efendi, ertesi yılda da bu görevini devam ettirmiştir.⁵⁴ Hüseyin Niyazi Efendi Osmanlı idaresindeki Lofça'nın son müftüsü olmuştur. Lofça Osmanlı idaresinden ayrıldıktan sonra Hüseyin Niyazi Efendi'nin bu görevini devam ettirip ettirmediği ile ilgili bir kayda ulaşılamadı. Ancak Hüseyin Niyazi Efendi'nin bu görevini 1880 yılına kadar devam ettirdiğini düşünmekteyiz. Zira 1880 yılında yeni bir gelişme olmuştur. Tsankof liderliğindeki Bulgar Hükûmeti, 1880 yılında "Hıristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Dinî Yönetimleriyle ilgili Geçici Tüzük" adlı bir tüzük çıkarmıştır. Bu geçici tüzüğe göre 1880'de ülkede Lofça'nın yer almadığı 10 sancakta müftüler seçimi yapılmış ve seçilen müftüler görevlerine başlamıştır. Geçici tüzük uygulaması 1880 yılından 1895 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁵ Bu yıllarda Lofça'da müftü vekâleti birimi ihdas edilmiştir. 16 Kasım 1892 tarihli belgede Lofça müftü vekâleti görevini Mehmed Emin'in yaptığı görülmektedir. Mehmed Emin Efendi, Lofça'nın Troyan köyü muhacirlerinden Sadık Efendi'nin bir talebini Rusçuk Ticaret Vekâletine yazarak bu kişiye yardımcı olmaya çalışmıştır.⁵⁶

1895 yılında Bulgar Hükûmeti ülkedeki Müslümanları dinî idareleriyle alakalı "Müslümanların Dinî İdarelerine Dair Geçici Talimatname" adıyla yeni bir talimatname yayınlamıştır. Bu talimatnameyle ülkedeki Müslümanlara Başmüftülerini, sancak müftülerini ve müftü vekillerini seçme hakkı tanınmıştır. Bulgar Hükûmeti bu talimatnameyle bir anlamda ülkedeki müftüler ile Osmanlı

⁵⁰ "İzinname" Adlı Özel Arşiv. No.7.

⁵¹ Başmüftülük, "Tarihçe", (Erişim 27 Aralık 2020); Başmüftülük, "Misyon", (Erişim 27 Aralık 2020).

⁵² Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa", 7/443; Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI, (2002), 122.

⁵³ *Salname-i Tuna Sene 1286*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1286), 69; *Tuna Vilayeti Salmamesi 1285*, (Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1285), 88.

⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1293*, 108; *Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1294*, 90.

⁵⁵ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 38-41.

⁵⁶ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 734.71.

Devletindeki Meşihat (Şeyhülislâm) arasındaki bağları koparmaya çalışmıştır.⁵⁷ Osmanlı ise Bulgar Hükümetinin bu girişimlerini engellemeye çalışmış ve Bulgaristan'daki müftülerle ilgili ağırlığını koymaya ve ilişkisini güçlendirmeye özen göstermiştir. Bu anlamda 1898 yılında Osmanlı Devleti Lofça Müftüsü Hafız Ahmed Efendi'ye yapmış olduğu hüsn-i hizmetlerinden dolayı dördüncü rütbeden bir kıta Osmanî nişânı vererek taltif ettiğini bildirmiş ve bunu resmi yazışmalarla beyan etmiştir. 16 Ağustos 1898 tarihli belgede bu durum şöyle kayıtlara geçmiştir.

"Huzûr-ı Âlî Cenâb-ı Meşihat-penâhîye

Bulgaristan İmâreti dâhilinde vâki' Lofça kazâsı müftüsü Hâfız Ahmed Efendi dâ'îlerinin meşhûd ve mesmû' olan hüsn-i hizmetine ve ... mebâd-ı mevîr-ı hümâyûn hazret-i velî-nimet bî minnet-i 'azamdaki sadâkatine mükâfaten emsâli misillü 'uhdesine dördüncü rütbesinden bir kıta' Osmânî nişânı zî-şân tevcîh ve ihsânıyla taltîf ve tesrîri husûsunda irâdâtı delâlet ve 'inâyet-i 'aliyye-i cenâb-ı meşihat-penâhîleri 'arz ve istid'a olunur. Ol-babda"⁵⁸

Bu belge, Lofça Müftülüğünün tarihi açısından önemli olduğu kadar Bulgar Hükümetinin Bulgaristan'daki müftülerle/müftülüklerle Osmanlı Meşihatı arasındaki ilişkiyi koparmaya yönelik atmış olduğu adımlara karşı Osmanlı Devletinin verdiği diplomatik karşılığı göstermesi ve meşihat ile Bulgaristan'daki müftülükler arasındaki ilişkilerini devam ettirmesine ve güçlendirmesine yönelik attığı adımları ve uyguladığı uluslararası politikasını ibraz etmesi açısından da önem arz etmektedir.

1903 yılında İsmail Fevzi Efendi Lofça müftü vekili olarak görev yapmaktadır. İsmail Fevzi Efendi, Osmanlı'nın Bulgaristan Komiserliğine 25 Kasım 1903 tarihinde bir yazı göndermiştir. Bu yazısında *"Dîn-i Muhammediyye hakkında bâ'is-i gufrân olan Ramazân-ı şerîfi tebrîk ederim ve hakk-ı dâ'iyânemde bir füzide olan tevcîhât-ı devletleri bekâsını istirham ederim"* diyerek bir tebrik mesajı göndermiştir.⁵⁹ Bu belge, Bulgar Prensiği topraklarında kalan Lofça Müftülüğünün, Osmanlı sefaretî ile yakın ve samimi bir ilişki içinde olduğunu göstermesi açısından oldukça değerlidir.

20. yüzyılın başında Lofça Müftülüğüne Hasan Zühdü Efendi bin Gani atanmıştır. Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında da bu görevini devam ettirmiştir. 1915 yılına kadar 15 yıl müftülük görevinde bulunmuştur.⁶⁰

1918 yılında Lofça Müftü Vekâleti tarafından bir izinname belgesi düzenlenmiş, bu belgede müftü vekilinin ismi açıkça zikredilmemiş ancak mührüne yer verilmiştir.⁶¹ 1918, 1920 ve 1921 yıllarına ait izinnamelelerde Lofça müftü vekilinin olmadığı ifade edilmiş, izinname belgelerinin müftü vekilinin yerine kâtip ve

⁵⁷ Çalışkan, Bulgaristan'da İslâm, 48-54.

⁵⁸ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 522.62. Görüntü sayfası: 1.

⁵⁹ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 787.29. Görüntü sayfası: 2.

⁶⁰ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2.

⁶¹ Silik olan mühürde sadece "Mustafa" ismi okunabilmiştir.

imamlar tarafından düzenlendiği görülmüştür.⁶² 1926 yılı kayıtlarında Lofça müftü vekilinin Hacı Hasan Efendi olduğu tespit edilmiştir. Hacı Hasan Efendi Lofça müftü vekili olarak bilinen son kişi olmuştur. 1934 yılında Lofça'da müftülük kurumu tamamen kaldırılmıştır.⁶³

2.2. Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma Faaliyetlerine Karşı Lofça Müftülüğünün Mücadelesi

Osmanlılar 93 Harbi'nde Ruslara yenildikten sonra Bulgar idaresinde kalan topraklarda yaşayan Türkler/Müslümanlar, zulümlere, katliamlara ve göçlere maruz kalmıştır. Bu durum Balkan savaşları döneminde de devam etmiştir. 93 Harbinden sonra göç etmek zorunda kalan muhacirlerin sayısı bir milyonu aşmıştır.⁶⁴ Bu dönemdeki zulüm ve baskıları *Tarihçe-i Zağra-i Atik* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatan Eski Zağra Müftüsü ve Cemâat-i İslâmiye Reisi Hüseyin Racî Efendi, eserinin başında bu durumu şöyle dile getirmiştir.

*"Azîz-i kavm idik 'adâ zelil kıldı bizi
Esir-i bend-i belâ vü seflil kıldı bizi
Bi-ğayr-i hakkın atûb habse bir nice eyyâm
Mudîk-i ye's ü sitemde alil kıldı bizi."*⁶⁵

93 Harbi mağlubiyetinden sonra Bulgaristan'da Müslüman nüfusu göç ve katliam sebebiyle kısa sürede azalmıştır. Ülkede Müslümanlara özellikle Pomaklara yönelik zorla Hıristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma faaliyetleri uygulanmıştır. Balkan savaşları sırasında Kral Ferdinand ve Başbakan İvan Geşov'un desteğiyle Bulgar Ortodoks Kilisesi ve VMRO'ya⁶⁶ bağlı komitacılar ve bazı Bulgarlar tarafın-

⁶² "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.2, 3, 4, 5.

⁶³ Günay, Bulgaristan..., 132, 133.

⁶⁴ 93 Harbi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Balkanlardan Anadolu'ya göç eden Türklerin ve Müslümanların sayısı hakkında 350 binden 1.5 milyona varıncaya kadar farklı değerlendirme ve tespitler yapılmıştır. Bu sayısının değişken olmasında çalışmaların dönemsel ve bölgesel farklılık arz etmesi de etkili olmuştur. Örneğin 93 Harbi sonrasında muhacirlerin miktarını Mc Carty, 1.253.500, Nedim İpek ise 1.230.000 olarak verir. Yıldırım Ağanoğlu bu dönemde Müslümanlardan 260.000 civarında sivilin katledildiğini bildirir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, (Ankara: İnkılap Yayınevi, 1998), 105; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 174; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihî Göç*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları 2001), 35; Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu* XIV, (2013), 116; Ahmet Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, (2021), 3; Bilal N. Şimşir *Rumeliden Türk Göçleri*, C.I-III, (Ankara: TTK Yayınları, 1989); Neriman Ersoy Hacısalihioğlu, "Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın Müslümanlara Yönelik Politikası", *1. Uluslararası Tarih Sempozyumu Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir Bildiriler*, ed. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş, (Ankara: TTK Yayınları 2013), 286-308, Hakkı Yapıcı, "93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* I, (2012), 182. Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan Osmanlı Dönemi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 6/396-399; Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası...", 10.

⁶⁵ Hüseyin Râci, *Tarihçe-i Zağra-i Atik*, (İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1326), 1.

⁶⁶ VMRO: Makedonya İç Devrim Örgütü (Witeşna Makedonska i Odrinska Revolütsionna Organizatsiya) 1893 yılında Selanik'te kurulmuştur. "Makedonya Makedonyalılarındır" ilkesini benimseyerek Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve 1903'te İlinden Ayaklanması'nı çıkarmıştır. Recep Ayhan,

dan Batı Trakya, Rodoplar ve Doğu Makedonya'da 200.000 civarında Pomak Türkü zorla Hıristiyan (Ortodoks) olmaya mecbur edilmiştir. Camilerin kimisi yakılmış, kimisi kapatılmış kimisi de kiliseye çevrilmiştir. Türkçe olan yerleşim yerlerinin isimleri değiştirildiği gibi⁶⁷ Müslüman Pomakların isimleri de zorla Bulgarca isimlerle değiştirilmiştir. Pomaklar, Hıristiyan kıyafeti giymeye ve doğum, nikâh ve cenaze gibi merasimlerini papazlar eşliğinde yapmaya zorlanmıştır.⁶⁸ Zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine bölgedeki müftüler ve imamlar direnmişlerdir. Örneğin 29 Mart 1914 tarihinde Daridere kasabasında pazaryerinde Bulgar askerleri tarafından kılıç, darp ve işkence zoruyla isimleri değiştirilen ve Hıristiyanlaştırılan Müslüman ahaliyi korumak için mücadele eden Müftü Mehmed Efendi, imam Hafız Hasan Efendi ve muallim Hüseyin Efendi de Bulgar askerleri tarafından kılıçla darp ve işkence edilmiştir.⁶⁹

Şekil 4. Bulgaristan'da Zorla Hıristiyanlaştırmaya Çalışılan Müslüman Pomaklar⁷⁰

Lofça'da yaşayan Müslüman Pomaklar da Hıristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma faaliyetlerine maruz kalmıştır. Bu dönemde Lofça müftüsü olan Hasan Zühdü Efendi, ailesi ve beraberindeki yakın arkadaşları Lofça'daki Müslüman Pomakların zorla Hıristiyanlaştırılması faaliyetlerine karşı direnmiş, mücadele etmiş ve Pomakların İslâmî kimliklerini korumaya gayret göstermişlerdir. Müftü Hasan Zühdü Efendi, bu konuda ağır bedeller ödeyerek Bulgaristan'daki Pomakların ve Müslü-

→

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri (1870-1912), (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 10-12.

⁶⁷ Neval Konuk Halaçoğlu, "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Bulgaristan'da Pazar Kelimesi İçeren Yer Adlarının Sosyo-Kültürel Analizi" *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 247 (2020), 421-432.

⁶⁸ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 117-119; Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar", 4; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Devran Matbaası, 1989), 17; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 33. McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, 168; Kamil, "Pomak Türklerinin "Kimlik" Mücadelesi...", 441-442. Hacısalihioğlu, "Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın Müslümanlara Yönelik Politikası", 298-302.

⁶⁹ BOA, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri [DH.KMS], 20-41.

⁷⁰ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 118.

manların sembol isimlerinden ve dinî liderlerden biri olmayı hak etmiş bir şahsiyettir.⁷¹

1915 yılına kadar 15 yıl müftülük görevinde bulunan Hasan Zühdü Efendi'nin Fatıma isminde bir kızı ve Halil Zeki Efendi adında bir oğlu vardır.⁷² Diğer çocukları hakkında bir malumata ulaşılammıştır. Oğlu Halil Zeki Efendi, 1904 yılında Kosova vilayetinin merkezi olan Üsküp'te Kebîr İbtidâî Mektebi'nin müdürü ve Merkez İdâdî Mektebi'nin Bulgarca muallimi olarak görev yapmıştır. Hasan Zühdü Efendi uzun yıllardır görmediği oğlunu görmek ve ziyaret etmek için Osmanlı'nın Sofya Bulgaristan Komiserliğine 7 Mart 1320/20 Mart 1904 tarihinde bir dilekçe yazmıştır. Dilekçesinde uzun yıllardır görmediği oğlunu ziyaret etmek, dünya gözüyle bir daha görmek, babalık nasihatini ifa etmek üzere 1904-1905 yılı ders döneminin tatilinde oğlunun kendi yanına gelmesi için oğluna Maarif Nezareti tarafından izin verilmesini talep etmiştir. Talebi Sofya Komiserliği tarafından Maarif Nezaretine bildirilmiştir. Maarif Nezaretinin Bulgaristan Komiserliğine gönderdiği 27 Nisan 1320/10 Mayıs 1904 tarihli cevabı yazıda, mezkûr Halil Zeki Efendi'nin babası Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi'yi görmek üzere Bulgaristan'a gitmesinde her hangi bir mahzur olmadığı ve kendisine bu hususta izin verildiği ifade edilmiştir.⁷³

Hasan Zühdü Efendi Balkan savaşları yıllarında Müslümanların kimliklerini, dinlerini ve hukuklarını korumada önemli hizmetler sunmuştur. Balkan Harbi esnasında Lofça'daki Türk esirlere ve Lofça'ya gelen Romanlara yardım etmiştir. Cihâd-ı ekbere maddi ve manevi olarak destek vermenin farz olduğunu Müslümanlar arasında anlatmış ve tebliğ etmiştir. Bulgarların elindeki Türk esirlerin kaçarak canlarını kurtarmasında yardımcı olmuştur. Savaş yıllarında Pomaklara karşı yapılan misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçmek ve bu faaliyetleri etkisiz hale getirmek için mücadele etmiştir. Pomakların Bulgarlaştırılması çalışmalarına karşı çıkmış ve Pomakların dinî ve hukukî haklarını korumada gayretler sarf etmiştir. Bu çalışmalarında ailesi ve çocukları da kendisine destek vermiştir. Özellikle kızı Fatıma Hanım kadınlar arasında cihâd-ı ekbere maddi ve manevi destekler verilmesi hususunda teşvik edici çalışmalar yürütmüştür. Hasan Zühdü Efendi, Müslümanların dinlerini, kimliklerini ve hukuklarını koruma adına yapmış olduğu hizmetleri sebebiyle kendisi, ailesi ve beraber hizmet ettiği yakın arkadaşları Bulgar Devleti tarafından tutuklanmış ve haklarında cezalar verilmiştir. 3 Eylül 1915 tarihinde Lofça Bulgar Mahkemesi, Bulgaristan'a ihanet ettikleri bahanesiyle Hasan Zühdü Efendi ve Salih bin Ali'ye müebbet kürek cezası, Hasan Zühdü Efendi'nin kızı Fatıma Hanım ile Mustafa bin Mehmed'e 15 yıl hapis cezası, Ali bin Hasan'a idam cezası vermiş ve diğer bazı kimselerin de beratına karar vermiştir. Bu durum Lofça Müslümanları tarafından üzüntüyle karşılanmıştır.⁷⁴

Hasan Zühdü Efendi'nin kız kardeşi olan ve Aydın'da yaşayan Ayşe Hatun,

⁷¹ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2, 5.

⁷² BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2; Gömlek No. 470.25. Görüntü sayfası: 2.

⁷³ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 470.25. Görüntü sayfası: 2, 5.

⁷⁴ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2.

kardeşinin ve yakınlarının kurtulması için Aydın Valiliğine 18 Teşrin-i evvel 1331/31 Ekim 1915 tarihinde bir dilekçe sunmuştur. Bu dilekçede kardeşi Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi'nin;

"Cihâd-ı ekberin bidâyet i'lânında mahalli-i İslâmlarına bu cihâda maddi ve ma'nevî iştirak her Müslüman için farz olduğunu tebliğde" bulunması,

"Kerîmesi Fatıma Hanım'ın dahî kadınlar arasında aynı teşvikâtta bulunması"

"Balkan muharebesinde dahi Romanların geldiği zaman Lofça kasabasındaki Türk esirlerini kaçırmak ve Romanlara Bulgarlar aleyhinde olarak muzâherette" bulunması gibi faaliyetleri nedeniyle Lofça'daki bazı mutaassıp Bulgarların nazar-ı dikkatini celp ettiğini ve bu mutaassıp Bulgarların kardeşini ve yakınlarını Hukûmet-i Mahalliye'ye şikayet ettiğini ifade etmiştir. Ayşe Hatun, kardeşi ve yakınlarının tutuklanması ve cezalandırılmasını ise şu ifadelerle anlatmıştır.

*"Şehr-i eylülün üçüncü günü Lofça'da icrâ kılınan mahkemelerinde Bulgaristan'a ihânetleri sâbit oldu diyerek mevkûfundan 'Ali bin Hasan'ın i'damına, birâderim müftî Hasan Zühdü Efendi ile Salih bin 'Ali'nin mü'ebbeden küreğe konulmasına ve birâderzâdem Fâtıma Hanım'la Mustafa bin Mehmed'in on beş sene mahbûsiyetiyle ve diğerlerinin de berâtına karar verilmişti."*⁷⁵

Ayşe Hatun, Sofya'nın eski sefiri Asım Bey'in tavsiyesiyle Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi'nin Peştere Müftülüğünü kabul ettiğini, Bulgaristan'da Müslümanların haklarını müdafaada büyük gayretler gösterdiğini şöyle anlatır.

*"Balkan Muhârebelerinden evvel Çepine⁷⁶ ve havâlisindeki on beş karye Pomak ahâlisinin Bulgarlaştırılması için ittihâz olunan siyâsete göğsünü gerek mücâhedede bulunmuş, Balkan Muhârebeleri sırasında Pomak İslâmları tansîr ettirmek (Hristiyanlaştırmak) üzere Bulgaristan'da teşekkül eden komiteye karşı durarak Lofça ve havâlisindeki Pomakları himâye ve İslâmiyetlerini muhafazaya muvaffak olmuş, İslâmiyetin âciz bir fedâisi olduğundan bu fedakârlığı kendi siyâsetlerine bir mâni' gören kimselerin mûmâ ileyh birâderim ile ma'iyet ve akrabasını bu sûretle kurbân ederek intikâm ahzına muvaffak olduklarına şüphe yoktur."*⁷⁷

Ayşe Hatun dilekçesinin sonunda Osmanlı Devletinden biraderi ve yakınlarını kurtarmasını istemiştir. Ayşe Hatun'un dilekçesi 4 Teşrin-i sâni 1331/17 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiş ve Bulgaristan arasındaki dostluk ve ittifaktan istifade edilerek mezkûr kişilerin kurtarılması konusunda girişimlerde bulunulması talep edilmiştir.⁷⁸

Konu derhal gündeme alınmış ve 3 Aralık 1915 tarihinde Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti Umûr-ı Siyasiyye Müdüriyyet-i Umûmiyye tarafından Sofya Sefâreti Mas-

⁷⁵ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2; BOA, Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri [HR.SYS], Gömlek No. 2328.34. Görüntü sayfası: 2.

⁷⁶ Çepine: Samakov/Sofya/Paşa'ya bağlı bir nahije. Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, (İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 125.

⁷⁷ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 2.

⁷⁸ BOA, [HR.SYS], Gömlek No. 2328.34. Görüntü sayfası: 5.

lahatgüzarı Celâleddin Beyefendi'ye bir telgraf gönderilmiştir. 10 Aralık 1915 tarihinde zeylinde bu telgrafın da olduğu bir yazı gönderilmiştir. Mezkûr telgrafta Lofça Müftüsü Hasan Efendi ile Salih b. Ali ve Ali b. Hasan birader zâdesi Fatıma ve Mustafa b. Mehmed'in Müslümanları korumak maksadıyla verdiği sadakaları, art niyetli bazı kişilerin Bulgar aleyhinde bir hareket gibi gösterdiği bu sebeple de mezkûr kişilerin idam ve kürek cezasına çarptırıldığı ile ilgili bir istihbarat alındığı, bu cezaların çok sert olduğu, iki devlet arasında iyi münasebetler ve ittifak bağları oluşmuşken bu kişiler hakkında söz konusu cezaların tatbik edilmesinin iyi ilişkileri bozacağı ve sû-i te'essürâtı mücib kılacağı, mezkûr kişilerin derhal affedilmesi, bilhassa idam cezasının behemehâl tehir ettirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sofya Sefâreti Maslahatgüzarı Celâleddin Beyefendi'ye gönderilen yazıda hem mezkûr telgrafın hem de Lofça müftüsünün kız kardeşi Ayşe Hatun tarafından Aydın vilayetine verilip Dâhiliye Nezaretine gönderilen arzuhalin bir suretinin leffen takdim kılındığı ifade edilmiş ve Edirne'de mahkûm bazı Bulgarların affi için Bulgar maslahatgüzarı tarafından vuku bulan talebin, kabul ve icra edildiği Bulgar Hükûmetinin de Lofça müftüsü ve arkadaşlarının affedilmesini kabul edeceğinin ümit edildiği ifade edilmiştir.⁷⁹ Buna göre Osmanlı Devleti Bulgar Hükûmetine gönderdiği yazıyla Lofça müftüsü ve arkadaşlarının affedilmesi karşılığında Edirne'deki bazı mahkûm Bulgarların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Bulgar Hükûmetine ihsas edilen bu talebin de kabul edileceği mülahaza olunmuştur.

Sofya Maslahatgüzarı Celaleddin Bey, konu hakkında Hariciye Nezaretine cevabi bir yazı göndermiştir. Bu yazıda mevzu bahis edilen konudan daha önceden haberdar olmadığını, konu hakkında hemen araştırma başlattığını, Lofça mutasarrıfı ve Sofya askerî müstantıkı ile görüştüğünü, onların bu mesele hakkında her hangi bir malumatlarının olmadığını dair cevap aldığını ve konuyu başka yerlerden de araştıracağını ifade etmiştir. Dâhiliye Nezareti, 29 Şubat 1331/13 Mart 1916 tarihli yazıyla Hariciye Nezaretine bir yazı daha göndermiş ve cevabının acil bir şekilde gönderilmesini istemiştir.⁸⁰

25 Mart 1916 yılında Bâb-ı Âlî Hariciye Nezareti Umûr-ı Siyasiyye Müdüriyyet-i Umûmiyye tarafından Sofya Sefiri Fethi Bey'e gönderilen yazıda, Lofça müftüsü ve arkadaşlarının affedilmesi konusunda Bulgar Hükûmeti nezdinde icra edilmiş olan teşebbüslerin sonucunun serian bildirilmesi talep edilmiştir.⁸¹ Bulgar Hükûmeti tarafından ceza alan Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi ve beraberindekilerin akıbetlerinin ne olduğuna dair başka bir belgeye ulaşılamamıştır.

2.3. Lofça Müftülüğü ve Din Eğitimi

Arşiv belgeleri incelendiğinde Lofça müftülerinin medreselerde dinî ilimler alanında ders verdikleri, öğrenciler yetiştirdikleri ve eğitim faaliyetlerine katkı sağladıkları görülmüştür. Müftülerin Lofça'da eğitim verdiği medreselerden birisi

⁷⁹ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 3, 4; BOA, [HR.SYS], Gömlek No. 2328.36. Görüntü sayfası: 3.

⁸⁰ BOA, [HR.SYS], Gömlek No. 2328.36; Görüntü sayfası: 1; 2328.39. Görüntü sayfası: 5, 6.

⁸¹ BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 440.35. Görüntü sayfası: 8; BOA, [HR.SYS], Gömlek No. 2328.39. Görüntü sayfası: 4.

de Alemdar İsmail Ağa tarafından yaptırılan ve Kitapveli Mahallesinde Osman Nehri'nin yakınında bulunan Alemdar İsmail Ağa Medresesidir. Medresenin yakınında bir de cami bulunmaktadır. 8 Şaban 1190 tarihli belgeye göre bu camide cuma ve salı günleri vaizlik görevini ifa eden Mustafa Efendi bin Ahmed kendi rızasıyla vazifesini caminin yanındaki medresenin müderrisi olan Ahmed Efendi bin Mustafa'ya devretmiştir.⁸² Ahmed Efendi yevmi 25 akçe ile ifa ettiği müderrislik ve vaizlik görevini 20 yıl kadar devam ettirmiştir. 1210 yılında vefat edince yerine Seyyid Halil bin Hasan tayin edilmiştir. 15 Rebiü'l-evvel 1210 tarihli belgede ifade edildiğine göre Seyyid Halil bin Hasan'a berat-ı şerif verilmiştir.⁸³ 1 Safer 1221/20 Nisan 1806 tarihli belgede ise yevmi 50 akçe ile medresede müderris olan Mustafa bin Osman'ın kendi hüsnü rızasıyla müderrislik vazifesini Seyyid Hacı Hüseyin bin Hacı Halil Efendi'ye feragat ettiği bildirilmiştir.⁸⁴

Lofça müftülerinin önemli görevlerinden birisi de medrese öğrencilerine ulûm-ı diniyye üzere ders vermeleri olmuştur. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa çocukken Lofça'da müftü ve müderrislerden yabancı dil ve dinî ilimler alanında ders almıştır. Sicilli ahval kayıtlarına bu durum şöyle yansımıştır.

*"Lofça'da müftü ve müderris efendilerden ulûm-ı 'arabiyye ve mantık ve fikh ve tefsîr okuyup müftü efendi yanında bir müddet müsevvilik dahî ettikten sonra Sultân Mahmûd-ı Adlî 'asrının evâhirinde yani 1255 (1839) sene-i hicriyesi evâilinde Dersaadet'e gelûb âsîtâne-i âmireden ulûm-ı 'arabiyye ve ilm-i fikh ve hadîs ve usûl-ı fikh ve usûl-ı hadîs ve tefsîr ve mantık ve âdâb ve ilm-i kelâm ve cebr ve mesâha ve hey'et ve coğrafya okumuş ve Murâd Molla Tekyesinden ve şâir-i meşhur-ı fehîm efendiden fârisi tahsil etmiştir."*⁸⁵

1291/1875 yılına ait *Salname-i Vilayet-i Tuna*'ya göre Lofça'da Müslümanlara ait bir rüşdiye mektebi 63 de sıbyan mektebi vardır. Bu sıbyan mekteplerinde okuyan toplam Müslüman öğrencilerin sayısı 1.754'tür. Bunlardan 1.191'i erkek, 563'ü ise kız öğrencidir. Aynı yılda Lofça'da gayrimüslimlere ait 13 mektep vardır ve gayrimüslim öğrenci sayısı ise 425'tir. Bunlardan 395'i erkek, 30'u ise kız öğrencidir.⁸⁶ Lofça müftüsünün rüşdiye mektebinde derslere girdiğine dair bir kayıta ulaşılamamıştır.

7 Rebîu'l-evvel 1302/25 Aralık 1884 tarihli belgede Lofça müderrisi olan Ali Efendi'nin Üsküp'e hicret ettiği ve mahallince Üsküp müftüsü olarak seçildiği ve meşihat tarafından bu göreve tayin edildiği ifade edilmiştir.⁸⁷ Bu da Lofça'daki müderrislerin müftülük yapabilecek seviyede bilgi ve birikime sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁸² BOA, AE.SABH.I.231.15316.

⁸³ BOA, AE.SSLM.III.131.7966.

⁸⁴ BOA, AE.SSLM.III.36.2083.

⁸⁵ BOA, DH.SAİD.MEM 8-12.

⁸⁶ *Tuna Vilayeti Salnamesi*, (Ruşçuk: Matba-i Vilayet-i Tuna, 1291), 121 -122.

⁸⁷ BOA, *Yıldız Parekende Evrakı Umumi [Y.PRK.UM]*, Gömlek No. 7.26. Görüntü sayfası: 1.

2.4. Lofça Müftülüğü ve Şer'î Hususların İdaresi

Lofça Müftülüğünün görevleri arasında nikâh, boşanma, vasiyet, miras, veraset, tereke, vesayet ve nafaka gibi şer'î hususlar ile eytam mallarının idaresine yönelik bir takım görevler de bulunmaktadır. Şer'î hususlarla ilgili bu tür görevler, 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Anlaşması'ndaki Başmüftülüğün görev tanımları içinde zikredilmiş ve belirlenmiştir.⁸⁸ 1924 yılında aile hukukuna ilişkin verilecek kararlara esas olmak üzere Bulgaristan şer'iyeye mahkemelerinde "Münakehât Müfârekât Talimatnâmesi" hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Boşanma davalarında hakem usulü fiiliyata geçirilmiştir.⁸⁹

1926 yılında Lofça'daki şer'i davalara Plevne Müftülüğü bakmıştır. Bu yılda Kurşuna köyünden Ali oğlu Hüseyin ile Lofça'dan Sadık kızı Nadiye arasındaki zevciyet davası temyize götürülmüş ve Başmüftülük Dîvân-ı Temyîzi tarafından ele alınarak karara bağlanmıştır.⁹⁰

Osmanlı sonrasında Lofça Müftülüğü Vekâleti Lofça bölgesindeki Müslümanların evlilikleri konusunda izinname düzenleyerek resmi nikâh kıyma yetkisini elinde bulundurmuştur. Evlilik izinname belgeleri "izinnâme", "izinnâme-i seyyib" ve "izinnâme-i bıkır" adıyla 3 farklı adla düzenlenmiştir. Müslüman dul kadınlarla yapılan evliliklerde "izinnâme-i seyyib", Müslüman bekâr kızlarla yapılan evliliklerde "izinnâme-i bıkır" adlı belgeler tertip edilmiştir. Evlenmek isteyen taraflar Lofça Müftü Vekâletine gelip durumlarına göre evlenme izin belgelerini alarak nikâhlarını kıydırmak üzere Müftü Vekâletinin görevlendirdiği imama yönlendirilmişlerdir. Osmanlıca olarak yazılan "izinnâme", "izinnâme-i seyyib" ve "izinnâme-i bıkır" başlıklı belgelerde; evlenecek bayanın ve erkeğin isimleri, babalarının adları, hangi köyden oldukları, aralarından belirlenen mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel bedelin miktarı, nikâhın hangi imam tarafından kıyıldığı, nikâh izni verilmiş tarihi, nikâh tarihi, nikâh şahitleri, evlenecek bayan ve erkeğin vekilleri, belge numarası, nafaka miktarı ve çeyiz eşyaları hakkında bilgilere açıklık getirilmiştir. Belgenin üzerine Bulgarca yazılı pullar yapıştırılmış ve damga vurulmuştur. Belgelerde "*marifetiyle akd-i nikâh icra olundu*" ifadesine yer verilmiştir. Belgelerde nikâh akdi yapılacak taraflarının evlenmelerine mani olan şer'î bir engel bulunmaması kaydıyla bu belgenin verildiği, velisinin izni ve kendilerinin rızaları doğrultusunda mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel tesmiye olduğu ve şahitler huzurunda nikâh akdinin kıyılmasına izin verildiği ifade edilmiştir. Bu belgelerden 1901 ile 1937 yılları arasına ait 7 adet belgeye ulaşılmıştır. Bu belgelerden 4 tanesi "izinnâme-i seyyib", 2 tanesi "izinnâme-i bıkır" ve 1 tanesi de "izinnâme" adıyla yazılmıştır. Bu belgeler, Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir ailenin özel aile arşivinden temin edilmiştir. Bunlardan "izinnâme" başlığı ile yazılı belge hem Osmanlıca hem Bulgarca, diğer 6 belge ise sadece Osmanlıca yazılmıştır.⁹¹

⁸⁸ Sadi Bayram-Hayrettin Ersal, "Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu Nüvvap", *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 415-416.

⁸⁹ Günay, Bulgaristan..., 137.

⁹⁰ Günay, Bulgaristan..., 175.

⁹¹ "İzinname" Adlı Özel Arşiv. No.1-7.

1903 yılına ait birinci izinname belgesi, Lofça Müftü Vekili İsmail Efendi tarafından verilen “izinname-i seyyib” başlıklı belgedir. Lofça’dan Emine binti Ali ile Ömer bin Hasan arasında yapılacak nikâh akdinde Ömer bin Selman, Mahmud bin Hüseyin ve Selman bin Mehmed şahit olarak yer almıştır. Nikâh akdi 14 Mart 1319/27 Mart 1903 tarihinde mahalle imamı Mehmed bin Hüseyin tarafından kıyılmış ve mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel olarak 150’şer kuruş takdir edilmiştir. Evlenme izin belgesinin arkasında Hasan oğlu Ömer’in eşi Emine binti Ali’yi 8 Şaban 1340/6 Nisan 1922 tarihinde talak-ı bâin ile boşadığı not edilmiştir. Boşamanın gerçekleştiğine Mehmed oğlu İbrahim, Hasan oğlu İbrahim ve Ramazan oğlu Hasan Ağa şahit olarak yazılmıştır. Evlenme belgesinin arkasında boşama kaydının da yer alması ve boşamada şahitlere yer verilmesi hususu boşanmaların müftülük tarafından kaydedildiğini göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.⁹²

1918 yılına ait ikinci izinname belgesi, Borima köyünden Rabia binti Mustafa ile Lomçe (Lomets) köyünden Ali bin Hasan arasında yapılacak nikâh için verilen “izinnâme-i bıkır” başlıklı belgedir. Taraflar arasında mehr-i muaccel olarak 50 altın değerinde 500 kuruş, mehr-i müeccel olarak ise 251 kuruş belirlenmiştir. İzinname belgesi Lofça Müftü Vekili Mustafa tarafından 13 Cemaziye’l-evvel 1336/24 Şubat 1918 tarihinde verilmiştir. Nikâh akdi, zevcenin vekili Ahmed bin Ali ile zevcin vekili Ali bin Hamza arasında gerçekleşmiş ve Lomçe köyü imamı İbrahim Necmi bin İdris tarafından 15 Cemaziye’l-evvel 1336 tarihinde kıyılmıştır. Çeyiz olarak ise 2 bakır, 1 tepsi, 1 tava, 1 tas, 1 sahan, 1 çorba bakırı ve 1 tencere olarak 8 parça eşya kayda geçirilmiştir.⁹³

1918 yılına ait üçüncü belge, Lofça’ya bağlı Gradeşnitçe (Gradezhnitsa) köyünden Rahime binti Hasan ile yine aynı köyden İbrahim bin Mehmed Ali arasında yapılacak nikâh akdi için verilen “izinnâme-i bıkır” başlıklı belgedir. Belge Lofça müftü vekili namına kâtip Mehmed tarafından düzenlenmiştir. Gradeşnitçe köyü imamı Hasan bin Ali tarafından 18 Nisan 1334/18 Nisan 1918 tarihinde kıyılan nikâh akdinde mehr-i müeccel olarak 800 kuruş ve mehr-i muaccel olarak 150 kuruş belirlenmiştir. Zevcenin vekili Ali bin Firad, zevcin vekili ise Mustafa bin Hüseyin olmuştur.⁹⁴

1920 yılına ait dördüncü izinname belgesi, Lofça müftü vekili olmadığından onun yerine Rifat Ali tarafından verilen “izinnâme-i seyyib” başlıklı bir belgedir. Bu belge Lofça kazasından Fatıma binti Hasan ile Hasan bin Mustafa’nın evlenmesi için düzenlenmiştir. Mehr-i müeccel olarak 200 frank belirlenmiş, mehr-i muaccel için her hangi bir rakam belirtilmemiştir. Taraflar vekil yoluyla değil bizzat kendileri nikâh akdinde hazır bulunmuşlardır. 2 Receb 1338/22 Mart 1920 tarihinde kıyılan nikâh akdinde Ali bin İsmail Bodur ve Mehmed bin Hasan Arabacıoğlu şahit

⁹² “İzinname” Adli Özel Arşiv. No.1.

⁹³ “İzinname” Adli Özel Arşiv. No.2

⁹⁴ “İzinname” Adli Özel Arşiv. No.3.

olarak yer almıştır. Çeyiz ve nafaka konusuna yer verilmemiştir.⁹⁵

Şekil 5. 1920 Yılı Lofça Müftü Vekâletine Ait Mühür⁹⁶

1921 yılına ait beşinci izinname belgesi, Lofça'ya bağlı İslavçise (Slavshtitsa) köyünde muvakkaten sakin olan Kıptilerden Adile binti Baco ile Balgarene köyünde muvakkaten sakin olan Hasan bin Mehmed'in evlenmesi için verilen izin belgesidir. Lofça müftü vekili olmadığı için görevli Rifat Ali tarafından "İzinnâme-i seyyib" başlığıyla düzenlenen belgede mehr-i müeccel olarak 200 frank belirlenmiş, mehr-i muaccel için bir miktar yazılmamıştır. Tarafların bizzat bulunduğu nikâh akdini 9 Cemaziye'l-ahir 1339/18 Şubat 1921 tarihinde Rifat Ali kıymıştır. Belgenin arka yüzünde tarafların 19 Nisan 1922 tarihinde boşandıklarına dair bir yazı kaleme alınmıştır. Hasan bin Mehmed, hul' bedeli olarak Adile Hanım'a 100 frank vermeyi kabul etmiş, Adile Hanım da bunu onaylamıştır.⁹⁷

1921 yılına ait altıncı izinname belgesi, Lofça kazasının Usturca köyünden Hafize binti Mehmed ile Şahinkaya köyünden Mustafa bin Mehmed arasındaki nikâh akdi için verilen "izinnâme-i seyyib" adlı belgedir. Müftü vekili olmadığından izinname belgesi Rifat Ali tarafından 16 Cemaziye'l-ahir 1339/25 Şubat 1921 tarihinde imza edilmiştir. Zevc ve zevce vekili Ahmed bin Mehmed aracılığı ile İmam Mustafa bin Abdulgafur tarafından kıyılan nikâh akdinde Hüseyin bin Ali ve Mehmed bin Mehmed şahitlik yapmıştır. Evlilik için 300 frank kıymetinde 1 bakır, 1 bakırcık, 1 tava, 1 tepsi, 1 tencere, 1 leğen ve 2 sahan çeyiz olarak belirlenmiştir. Mehr-i müeccel olarak 251 kuruş, mehr-i muaccel olarak 300 frank değerinde 50 adet çeyrek altın kararlaştırılmıştır. Nafaka ve mehirin toplam miktarı 800 frank tutmuştur.⁹⁸

1937 yılına ait yedinci izinname belgesi ise hem Bulgarca hem de Osmanlıca kaleme alınmıştır. Lofça'nın Uğarçin (Uğurçin) köyünden 21 yaşındaki Musa bin Bayram ile Skobelevo köyü sakinlerinden 17 yaşındaki Hanife binti Ahmed'in ev-

⁹⁵ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.4.

⁹⁶ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.4.

⁹⁷ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.5.

⁹⁸ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.6.

lenmeleri konusunda şer'i bir maninin olmadığı belirtilmiş ve kendilerine 19 Şubat 1937 tarihinde evlenme izni belgesi verilmiştir. "İzinnâme" adlı belge Plevne müftüsü namına kâtip Mehmed Mustafa tarafından düzenlenmiştir.⁹⁹

Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir ailenin özel arşivinde Lofça'daki Müslümanların evlilik konusunda İmam Rifat Ali tarafından doldurulmuş olan ve "şahadetname" olarak adlandırılan 3 adet evlilik defterine ulaşılmıştır. Bu defterlerden 1939-1940 yıllarına ait birinci defterde 21 evlilik kaydı, 1941-1942 yıllarına ait ikinci defterde 26 evlilik kaydı ve 1942-1944 yıllarına ait üçüncü defterde ise 26 evlilik kaydı bulunmaktadır. Böylece toplamda 73 adet şahadetname kaydı tutulmuştur. Her üç defter de cep boyu ebadında olup tamamı Osmanlıca yazılmıştır. "Şahadetname" ile başlayan evlilik kaydında numara, akid numarası, gelin ve damadın isimleri, babalarının isimleri, ikametleri, yaşları ve evlilik tarihi hakkında bilgilere yer verilmiş ve defterlerin hepsinde belgeyi düzenleyen İmam Rifat Ali olduğu belirtilmiştir. Defterler koçan şeklindedir. Her bir kaydın bir nüshası defterde kalmış, diğer nüshası ise evlenecek taraflardan birisine verilmiştir. Her bir kayıta pul ve mühür kullanılmıştır. Pul ve mühürlerin yarısının defterde olduğu görülmüş, diğer yarısının ise taraflara verilen nüshada olduğu anlaşılmıştır. Evlenecek tarafların yaşları incelendiğinde 73 gelinden 51 gelinin 17-23 yaşları arasında olduğu ve kızlarda evlenme yaşının büyük oranda bu yaşlarda gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kayıtlarda 16 yaşında 4 geline ve 14 yaşında 1 geline rastlanmıştır. 73 damattan 42 damadın 17-23 yaşlarında, 14 damadın da 24-30 yaşlarında olduğu görülmüştür. Gelin ile damatlar arasındaki yaş farkının ise genelde 1-5 arasında olduğu tespit edilmiştir. Birçok gelin ve damadın da aynı yaşlarda iken evlendiği belirlenmiştir.¹⁰⁰ Bu üç defterin mahiyetiyle alakalı bilgiler tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

⁹⁹ "İzinname" Adlı Özel Arşiv. No.7.

¹⁰⁰ "Şahadetnameler" Adlı Özel Arşiv. No.1-3. Üç adet defterden oluşan bu özel arşiv, Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir aile tarafından Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na verilmiş, daha sonra defterler, Sayın Halaçoğlu tarafından da gönüllü olarak bilimsel çalışmada kullanılması amacıyla yazara gönderilmiştir.

Tablo 1. 1 No'lu Şahadetname Defteri

İmam Rifat Ali Tarafından Düzenlenen 1 No'lu Şahadetname Defteri							
Belge No	Gelin			Damat			Tarihi
	Adı	İkameti	Yaş	Adı	İkameti	Yaş	
1	Cemile binti Yaşar	Kazaçevo köyü	18	Ali bin Arif	Aşağı Pavlikene köyü	19	11 Kânunusâni 1939
2	Ayşe binti Derviş	Lofça	19	Salih bin Ali	Niğbolu Slavyanova köyü	18	11 Kânunusâni 1939
3	Raziye binti Hüseyin	Lofça	19	Ali bin Mahmud	Niğbolu Slavyanova köyü	21	11 Kânunusâni 1939
4	Ayşe binti Hasan Ali	Lofça	-	Mehmed bin Ali	Lofça	-	21 Mayıs 1939
5	Hanife binti Mustafa	Lofça	-	Mehmed bin Osman	Aleksandr ovo köyü	-	25 Temmuz 1939
6	Şerife binti Hüseyin	Lofça	17	Şerif bin Halil	Lofça	23	1 Mayıs 1939
7	Hatçe binti Mehmed	Presyaka köyü	17	Mehmed bin İbrahim	Selvi kazası Doyrentsi	-	1 Mayıs 1939
8	Meryem binti Hasan	Lofça	55	Yaşar bin Mustafa	Pordim köyü	-	1 Eylül 1939
-	Remziye binti Hasan	Ziştovi kasabası	-	İlyas bin Mehmed	Lofça	-	22 Eylül 1939
9	Emine binti Mehmed Ali	Mikre köyü	21	Mehmed bin Mehmed	Lofça	26	22 Teşrinievvel 1939
10	Ayşe binti Mehmed	Sokolovo köyü	-	İbo bin İbrahim	Radyuvene köyü	-	11 Kânunuevvel 1939
11	Hatçe binti Durali	Kazaçevo köyü	18	Hüseyin bin Haşim	Balgarene köyü	18	11 Kânunuevvel 1939
12	Elif binti Mustafa	Lofça	18	Mehmed bin Demirali	Kazaçevo köyü	19	11 Kânunuevvel 1939
13	Muzaffer binti Ali	Lofça	31	Haşim bin Haşim	Lofça	21	11 Kânunusâni 1940
14	Gülben binti Hüseyin	Lofça	17	Hasan bin Ali	Hlevene köyü	17	11 Kânunusâni 1940
15	Hatçe binti Mustafa	Hlevene köyü	18	Ahmed bin Mustafa	Hlevene köyü	23	4 Haziran 1940
16	Fatıma binti İbrahim	Simeonovo köyü	17	Haşim bin Ali	Lofça	20	4 Haziran 1940
17	Ayşe binti Hüseyin	Lofça	17	Arif bin Halil	Lofça	-	8 Temmuz 1940
18	Zeynep binti Ali	Lofça	18	Mustafa bin Demir	Sopot köyü	17	31 Temmuz 1940
19	Halime binti Ali	Lofça	18	Mehmed bin Hüseyin	Bejanovo köyü	-	15 Teşrinievvel 1940
20	Ayşe binti Ali	Niğbolu	30	Salih bin Ali	Lofça	42	16 Teşrinievvel 1940

Tablo 2. 2 No'lu Şahadetname Defteri

İmam Rifat Ali Tarafından Düzenlenen 2 No'lu Şahadetname Defteri							
Belge No	Gelin			Damat			Tarihi
	Adı	İkameti	Yaş	Adı	İkameti	Yaş	
4	Ayşe binti Süleyman	Lofça	22	Hüseyin bin Salih	Selvi kazası Kramolin köyü	31	24 Şubat 1941
5	Safiye binti Necib	Presyaka köyü	26	Hasan bin Muto	Radyuvene köyü	26	24 Şubat 1941
6	Ayşe binti Necib	Kazaçevo köyü	14	Ali bin İbrahim	Lofça	19	28 Mart 1941
7	Fatıma binti Salim	Lofça	20	Ahmed bin Ali	Niğbolu Kreta köyü	22	28 Mart 1941
8	Kıymet binti Mustafa	Lofça	20	Kamil bin Murad	Lofça	22	15 Nisan 1941
9	Ayşe binti Derviş	Lofça	23	Hasan bin Ali	Selvi kazası Ryahovtsite köyü	25	30 Mayıs 1941
10	Sadiye binti Mustafa	Lofça	-	Ellez bin Demir	Kalenik köyü	-	3 Kânunuevvel 1941
11	Ayşe binti Mustafa	Lofça	17	Mustafa bin Ali	Lofça	18	3 Kânunuevvel 1941
12	Havva binti Hüseyin	Lofça	16	Yaşar bin Mustafa	Lofça	17	3 Kânunuevvel 1941
13	Behiye binti Mustafa	Lofça	17	Muharrem bin Ali	Niğbolu Kreta köyü	21	29 Kânunuevvel 1941
14	Fatıma binti Ali Pomak	Hlevne köyü	17	Mehmed bin Şakir	Troyan kazası	22	29 Kânunuevvel 1941
15	Ayşe binti Mehmed	Kazaçevo köyü	19	Hüseyin bin Yaşar	Kazaçevo köyü	18	31 Kânunuevvel 1941
16	Nuriye binti Receb	Lofça	17	Halil bin Eyüb	Plevne kazası	19	19 Şubat 1942
17	Hanko binti İsmail	Lofça	19	Hüseyin bin Mehmed	Niğbolu kasabası	22	19 Şubat 1942
-	Ayşe binti Hasan	Lesidren köyü	15	Ali bin Hasan	Lofça	24	19 Şubat 1942
18	Leyman binti Mehmed	Ruşçuk kasabası	19	Üzeyir bin İslam	Lofça	22	19 Şubat 1942
19	Ayşe binti Hasan	Lesidren köyü	16	Ali bin Hasan	Lofça	24	26 Şubat 1942
20	Havva binti Hüseyin	Lofça	17	Âdem bin Hüseyin	Kara Hasan köyü	26	16 Nisan 1942
21	Hatçe binti Ali	Lofça	21	Mehmed bin Tahir	Balgarene köyü	26	16 Nisan 1942
22	Fikriye binti İsmail	Lofça	17	Rıza bin Mehmed	Lofça	19	24 Nisan 1942
23	Fatıma binti Mehmed	Lofça	22	Mustafa Raşidoğlu	Plevne kasabası	24	10 Mayıs 1942
24	Emine binti Ali	Lofça	52	Ali bin Hasan	Plevne kasabası	52	22 Mayıs 1942
25	Zünbül binti Hüseyin	Tepava köyü	18	İsmail bin Süleyman	Presyaka köyü	25	28 Mayıs 1942
26	Fatıma binti Ahmed	Lofça	18	Hüseyin bin Osman	Niğbolu kasabası	22	11 Haziran 1942
27	Emine binti Gökmen	Lofça	18	Ali bin Hasan	Lofça	20	11 Haziran 1942
28	Latife binti Ali	Lofça	17	Ahmed bin Mustafa	Lofça	23	11 Haziran 1942

Tablo 3. 3 No'lu Şahadetname Defteri

İmam Rifat Ali Tarafından Düzenlenen 3 No'lu Şahadetname Defteri							
Belge No	Gelin			Damat			Tarihi
1	Emine binti Mahmud	Uğurçin köyü	35	Hasan bin Sakir	Aşağı Pavlikene köyü	36	1 Temmuz 1942
2	Menfeşe binti Salih	Lofça	18	Ramazan bin Ahmed	Drenov köyü	17	2 Temmuz 1942
3	Hatçe binti Mehmed	Lofça	18	İsmail bin Mustafa	Kara Hasan köyü	17	28 Ağustos 1942
4	Hatçe binti Mustafa	Balgarene köyü	18	Mehmed bin Hasan	Troyan kazası Dobrodan köyü	18	28 Ağustos 1942
5	Feride binti Fatoş	Lofça	25	Muto bin Mustafa	Uğurçin köyü	26	22 Teşrinievvel 1942
6	Sıdika binti Salih	Lofça	17	Nuri bin Hasan	Lofça	29	24 Kânunuevvel 1942
7	Şefiye binti Raşid	Lofça	22	Hasan bin Yaşar	Troyan kazası Yeni köy	24	24 Kânunuevvel 1942
8	Emine binti Hasan	Teteven Lesidren köyü	19	Mehmed bin İbrahim	Bahovitsa köyü	22	14 Nisan 1943
9	Selver binti Murad	Lofça	19	Ali bin Mehmed	Plevne kasabası	19	14 Nisan 1943
10	Zeynep binti Mıstık	Goran köyü	21	Mıstık bin İbrahim	Slatina köyü	22	12 Nisan 1943
11	Elmas binti Hüseyin	Şahinkaya köyü	22	Mehmed bin İbrahim	Presyaka köyü	20	29 Nisan 1943
12	Ayşe binti İbrahim	Bahovitsa köyü	18	Süleyman bin Mehmed	Mikre köyü	18	29 Nisan 1943
13	Latife binti Hasan	Lofça	18	Hasan bin Hüseyin	Lofça	20	17 Mayıs 1943
14	Hatçe binti Mustafa	Balgarene köyü	19	Mustafa bin Ali	Doysrentsi köyü	22	14 Haziran 1943
15	Hanife binti Mustafa	Lofça	18	Mehmed bin Mehmed	Lofça	20	24 Haziran 1943
16	Hatçe binti Osman	Lofça	21	Mustafa bin Yaşar	Lofça	29	24 Haziran 1943
17	Dudi binti Ferhat	Lofça	32	Abdi bin Selman	Lofça	32	12 Teşrinisâni 1943
18	Ruziye binti Hüseyin	Lofça	16	Mustafa bin Mehmed	Lofça	22	12 Teşrinisâni 1943
19	-	-	-	-	-	-	-
20	Menfeşe binti Mistan	Lofça	16	Salih bin Ferhat	Lofça	18	Teşrinisâni 1943
21	Havva binti Mehmed	Lofça	17	Hasan bin Hüseyin	Lofça	24	2 Kânunuevvel 1943
22	Fatima binti Osman	Lofça	25	Osman binti Mustafa	Lofça	30	30 Kânunuevvel 1943
23	Ayşe binti Mehmed	Kazaçevo köyü	20	Ahmed bin Bayram	Aşağı Pavlikene köyü	23	26 Kânunusâni 1944
24	Zeynep binti Hasan	Hlevene köyü	17	Ali bin Mehmed	Hlevene köyü	20	26 Kânunusâni 1944
25	Fatima binti Hüseyin	Hlevene köyü	17	Hüseyin bin Mahmud	Sopot köyü	20	26 Kânunusâni 1944

2.5. Lofça Müftülüğü ve Camilerin/Vakıfların İdaresi

Osmanlı döneminde camilerin inşası, ihyası, tamiri, hizmetleri, görevlileri, gelirleri, giderleri, görevlilerin maaşı ve muhasebesi gibi tüm işler vakıflar tarafından idare ediliyordu. Tanzimat döneminden sonra vakıflar valilik veya kaymakamlık gibi mahalli idaredeki evkaf müdürlüklerine bağlandı. Evkaf müdürlükleri ise İstanbul'daki Evkâf-ı Hümayun Nezaretine bağlıydı.¹⁰¹ Osmanlı idaresinden sonra 1895 yılı Muvakkat Talimname gereğince Bulgaristan'daki vakıflar, camiler, hayrî müesseseler ve bunların gelirleri Başmüftü, sancak müftüleri, müftü vekilleri ve Cemâat-i İslâmiye reislerinin idaresine bırakıldı.¹⁰² Bu dönemde Lofça'da Lofça Müftü Vekâleti vardı.¹⁰³ Dolayısıyla Lofça'da bulunan vakıflar, camiler, hayri kurumlar ve gelirleri de Lofça müftü vekilinin idaresi altındaydı. 1919 yılı Nizamnamesinin 130. Maddesi gereğince Başmüftülük bünyesinde Müessesât-ı Diniye ve Vakfiye Müdürlüğü ihdas edildi. Bulgaristan'daki camiler, vakıflar ve hayrî müesseselerle ilgili işlerin sorumluluğu bu müdürlüğe verildi. Müdürlük, Cemâat-i İslâmiyenin idaresinden de sorumluydu.¹⁰⁴ Lofça'daki müftü vekâleti kendi bölgesindeki vakıf ve camilerin iş ve işlemleriyle ilgili olarak Başmüftülük'teki Müessesât-ı Diniye ve Vakfiye Müdürlüğü ile ilişki içindeydi.

Lofça'da Osmanlı döneminde yapılan birçok cami bulunuyordu. Evliya Çelebi 17. Yüzyılda Lofça'da yedi camiyle birlikte 30 mihrabın olduğunu belirtir. Hünkâr Camii, Kerpiçli Camii, Köprü Camii, Orta Camii ve Ada Camii'nin meşhur olduğunu ifade eder.¹⁰⁵ Evliya Çelebi'nin bahsettiği Hünkâr Camii'nin Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan cami olduğu arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. Birçok kaynakta bu camiye "Ebu'l-feth Sultan Mehmed Camii"¹⁰⁶ denilmiştir. Mihrap olarak ifade ettiği camilerin ise mescid olduğunu düşünmek mümkündür. Arşiv belgelerinde Lofça'da ayrıca Vusta (Orta) Camii,¹⁰⁷ Mehmed Çavuş'un yaptırdığı Cami-i Cedid¹⁰⁸ Hacı Mehmed Camii,¹⁰⁹ Köprü Camii, Dönüm Camii,¹¹⁰ Kâtip Veliyiddin Mahallesi'nde Osman Ağa tarafından yaptırılan cami¹¹¹ olarak ifade edilen camilere rastlanmaktadır. Tanzimat dönemi müfettişlerinden Arif Hikmet Efendi, 1840 yılında Lofça'da 13 caminin ismini zikreder. Bunlar; Hünkâr Camii, Köprü Camii, Orta Camii, Ada Camii, Bayraklı Camii, Mehmed Çavuş Camii, Medrese Camii, Yalı Camii, Bozluk Camii, Matlapçı Hüseyin Ağa Camii, Abdullah Ağa Camii,

¹⁰¹ Hasan Telli, "Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/48 (2017), 25-28.

¹⁰² Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 48-53.

¹⁰³ "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.1.

¹⁰⁴ Çalışkan, *Bulgaristan'da İslâm*, 76-77.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 6/161-164.

¹⁰⁶ BOA, İE.EV.25.2912; BOA, AE.SMST.III.206.16245; BOA, AE.SMHD.II.117.9834; BOA, AE.SABH.I.318.21400; BOA, AE.SABH.I.318.21407; BOA, AE.SABH.I.318.21435.

¹⁰⁷ BOA, EV.BRT.198.25; BOA, DH.SAİDd.149.77.

¹⁰⁸ BOA, EV.BRT.198.25.

¹⁰⁹ BOA, İE.EV.4.362.

¹¹⁰ BOA, HR.SFR.04.293.16.

¹¹¹ BOA, C.EV.505.25530.

Hacı Eyüp Ağa Camii ve Varoş'ta Abacı Camii. Günümüzde Lofça'da ayakta kalan tek bir cami bulunmaktadır. Araştırmacı Salih Deliorman şehrin Varoş Mahallesi'nde nehir kenarında bulunan bu caminin Abacı Camii olduğunu, camii girişinde bulunan kitabenin halkın anlattıklarına göre Lofça'da yıkılan başka bir camiden getirilen ve girişe konulan bir kitabe olduğunu ifade etmektedir.¹¹²

Evkaf-ı Hümayun Nezareti Tahrirat Kalemî tarafından Tuna vilayetine gönderilen 14 Safer 1286/26 Mayıs 1869 tarihli tahrirde, Lofça'daki Köprü Cami Vakfına ait dükkânlara yapılan müdahalenin tetkik ve men edilmesi istenmiştir.¹¹³

1291/1875 yılı *Tuna Vilayeti Salnamesi*'nde Lofça'da 20 cami, 4 tekke-türbe, 2 medrese, 1 mekteb-i rüşdiye, 1 telgraf ve postahane, 4 fabrika, 3 salhane (mez-baha), 16 su değirmeni, 1 memleket saati, 28 kahvehane, 2 kilise, 11 fırın, 2 hamam, 26 mağaza, 14 han, 43 debbağhane ve 740 dükkânın olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴

Lofça müftüleri, Osmanlı idaresi sonrasında Lofça'da gasp, talan ve harap edilen camilerin ve vakıf eserlerin korunması için gayretlerde bulunmuşlardır. 5 Mart 1896 tarihli belgede bu konuya temas edilmiştir. Söz konusu belgeye göre Lofça'da Köprü Camii tiyatroya dönüştürülmüş ve Dönüm Camii de Belediye tarafından hayvan ahırına olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti Hariciyesi, Bulgar Hariciyesine gönderdiği mukarreratta bu iki caminin bu duruma getirilmesine tepki göstermiş, teessüflerini dile getirmiş ve camilerin Lofça müftüsüne teslim edilmesi için emir verilmesini, konunun yakından takip edilmesini ve neticesinin bildirilmesini ifade etmiştir.¹¹⁵ Belgede camilerin koruma altına alınması noktasında Lofça müftüsünün referans gösterilmesi ve camilerin müftünün riyasetinde olduğuna işaret edilmesi dikkate değer önemli bir husustur.

1901 yılına gelindiğinde Lofça'da mamur olarak ayakta kalan tek bir cami kalmıştır. Bu durum 4 Ağustos 1901 tarihli belgede "*Lofça'da ma'mur olarak kalan bir cami-i şerif*"¹¹⁶ şeklinde geçmiştir. Bu belge 93 Harbi'nden kısa süre sonra 15 yıl içinde Lofça'daki camilerin harap edildiğini göstermesi açısından önemli bir tarihi değer taşımaktadır.

Sonuç

Yıldırım Bayezid döneminde 1393 yıllarında fethedilen Lofça şehri, 1877 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu yıldan sonra Bulgar idaresine geçmiştir. Bulgar yönetimindeki diğer şehirlerde olduğu gibi Lofça'da da yaşayan Müslümanların dinî hürriyetlerinin teminat altına alınması için Osmanlı ile Bulgar Hükûmeti arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar ve Bulgar Hükûmeti tarafından çıkarılan talimatnamelerle Bulgaristan'da Başmüftülük ve

¹¹² Salih Deliorman, "Tarihî Lofça'nın Garip Camisi" *Hal-Haber*, <http://halhaber.blogspot.com/2018/09/tarihi-lofcanin-garip-camisi.html> (Erişim tarihi 27.12.2020)

¹¹³ BOA, Evkaf Defterleri [EV.d/], Gömlek No. 21171, s.33.

¹¹⁴ Tuna Vilayeti Salnamesi, (1291), 126-127.

¹¹⁵ BOA, HR.SFR.04.293.16.

¹¹⁶ BOA, HR.SFR.04.549.46.

buna bağlı sancak müftülükleri ve müftü vekâletleri kurulmuştur. Osmanlı döneminde var olan Lofça Müftülüğü Bulgar idaresinden sonra varlığını 1934 yılına kadar Lofça Müftü Vekâleti olarak devam ettirmiştir. 1934 yılından sonra Lofça'daki dinî hizmetler Plevne Müftülüğüne bağlı olarak bir kâtip tarafından ifa edilmiştir. Osmanlı yönetiminden sonra Lofça'daki Müslümanların toplu göçleri Lofça'da hem Müslümanların sayısını hızla düşürmüş, hem de buradaki cami, mektep ve medrese gibi Osmanlı eserlerinin sahipsiz kalmasına neden olmuştur. Bulgar idaresine geçer geçmez kısa sürede 20 civarındaki cami ve mescit yıkılmıştır. Günümüzde ise Lofça'da tek bir cami ayakta kalabilmiştir. Bulgar idaresi döneminde Lofça'daki müftüler/müftü vekilleri hem Müslümanların dinî ve millî kimliklerini korumada, hem zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı durmada hem de Müslümanların dinî ibadet ve şer'i hususlardaki ihtiyaçlarını karşılamada önemli hizmetler yürütmüşlerdir. Bu uğurda Lofça müftüleri ağır bedeller ödemişlerdir. Örneğin Bulgarların asimile ve yıkımlarına karşı direnen, Müslüman Pomakların Hıristiyanlaştırılmasına engel olmaya çalışan Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi müebbet kürek hapsi cezasına, kızı 15 yıl hapis cezasına ve bu konuda kendisine yardım eden Ali bin Hasan ise idam cezasına çarptırılmıştır. Lofça Müftü Vekâleti, 1934 yılına kadar özellikle nikâh akdi için verdiği izinname ve şahadetname belgelerini Osmanlıca olarak tutmaya devam ederek tarihi ve millî değerlerine olan bağlılığını sürdürmeye çalışmıştır. Lofça'daki Osmanlıca yazılı bu tür belgeler 1944 yılına kadar devam etmiştir.

Acknowledgments /Teşekkür: I would like to thank Neval Konuk Halaçoğlu, who voluntarily sent me some archival documents related to the Lofça Mufti for scientific research./ Lofça Müftülüğü ile ilgili bazı arşiv belgelerini bilimsel çalışma yapmak üzere gönüllü olarak tarafıma gönderen Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na teşekkür ederim.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yabancı Arşiv Makedonya [YB.021]*, Gömlek No. 59.1; 60.59; 58.69; 56.13; 57.47; 62.69; 57.27; 58.8; 58.10; 58.17; 117; 58.22; 58.23; 58.27; 58.29; 60.135; 61.22; 58.15; 58.117; 58.16. 58.28; 58.53; 58.111; 58.117. 59.2; 59.26; 61.32; 59.7; 83.54; 59.4; 61.5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî [DH.MKT]*, Gömlek No. 194.49; 1528.29; 66.23; 1563.52; 1328.13; 2455.124; 1330.92; 319.27; 1335.83; 1637.42; 1972.23; 44.49; 1670.88; 1456.81; 1335.109; 1321.93; 1764.34; 1648.61; 40.27; 46-15; 190.67; 345.71; 1293.28; 1321.31; 1323.50; 1723.50; 1407.63; 1568.47; 1616.21; 66.51; 2523.123; 1595.111.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defterleri [EV.d]*, Gömlek No. 21171, s.33.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı [TFR.LSL]*, Gömlek No.

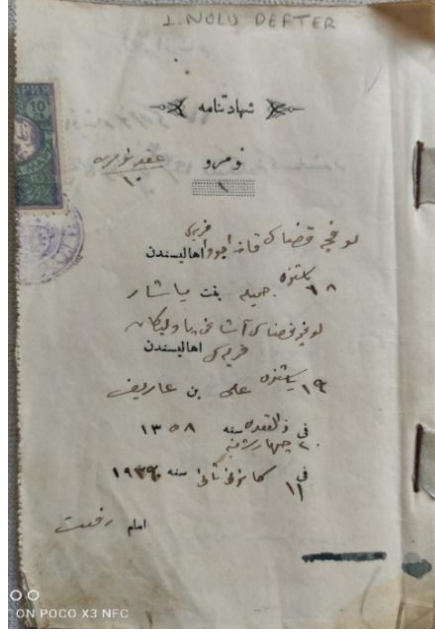
- 210.20957.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde - Şûrâ-yı Devlet [İ.SD]*, Gömlek No. 1731.2.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Babiali Evrak Odası Evrakı [BEO]*, Gömlek No. 6.442; 289.21629; 3861.289505; 3865.287831.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri [HR.SFR.04]*, Gömlek No. 273.43; 440.35; 470.25; 522.62; 734.71; 787.29; 2328.36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri [HR.SYS]*, Gömlek No. 2328.36; 2328.39.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perekende Evrakı Umumi [Y.PRK.UM]*, Gömlek No. 7.26.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri [DH.KMS]*, Gömlek No. 20-41.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.
- Akgün, Ahmet. "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2021), 1-28.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ayhan, Recep. *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri (1870-1912)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bayram Sadi-Ersal Hayrettin. "Bulgaristan'da Müftü Yardımcısı Yetiştiren Bir Vakıf Kuruluşu Nüvvap". *Vakıflar Dergisi* 20 (1988), 415-442.
- Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü (Başmüftülük). "Bölge Müftülükleri". Erişim 27 Aralık 2020. <https://www.grandmufti.bg/tr/za-nas-6/raionni-myuftiistva.html>
- Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü (Başmüftülük). "Miyon". Erişim 27 Aralık 2020. <https://www.grandmufti.bg/tr/za-nas-6/misiya.html>
- Bulgaristan Cumhuriyeti Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü (Başmüftülük). "Tarihçe". Erişim 27 Aralık 2020. <https://www.grandmufti.bg/tr/za-nas-6.html>
- Çalışkan, Basri Zilabid. *Bulgaristan'da İslâm*. İstanbul: İnkilap Basım Yayım, 2019.
- Çolak, Filiz. "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)". *Tarih Okulu* XIV (2013), 113-145.
- Deliorman, Salih. "*Tarihî Lofça'nın Garip Camisi*". Hal-Haber. Erişim 27 Aralık 2020. <http://halhaber.blogspot.com/2018/09/tarihi-lofcanin-garip-camisi.html>
- Demir, Selçuk. "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Lofça Şehri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, ed. Zafer Gölen-Abidin Temizler (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 1/283-302.
- Deniz, Emel. *Türkiye'de Pomak Göçleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Evlıya Çelebi Mehmed Zıllı ibni Derviş. *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*. 7 Cilt. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1318.
- Ekici, Nuray. "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1. der. Osman Karatay-Bilgehan Gökdağ. Çorum/Ankara, Karam & Vadi Yayınları, 2006.
- Furat, Aysel Zışan. "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *OTAM* 33 (2013), 63-93.
- Gözler, Kemal. *Les Villages Pomaks De Lofça*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Gözler, Kemal. "Lofça Pomaklarının Türkiye'de Kurdukları veya Yerleştikleri Köyler". Erişim 12 Mayıs 2021. <http://www.kemalgözler.com/turkiyedeki-lofca-pomak-koyleri.htm>
- Gözler, Kemal. "Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri: 1479-1579". *XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999, Ankara (III. Cilt-III. Kısım)*. Erişim 12 Mayıs 2021. <http://www.kemalgözler.com/lofca-pomaklari-ttp-teblig.pdf>

- Günay, H. Mehmet. *Osmanlı Sonrası Bulgaristan Türklerinin Dini Yönetimi ve Özel Yargı Teşkilatı*. İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1966.
- Göyünç, Nejat. "Hâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hacısalihoğlu, Neriman Ersoy. "Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın Müslümanlara Yönelik Politikası", *1. Uluslararası Tarih Sempozyumu Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir Bildiriler*. ed. Mehmet Ersan-Nuri Karakaş. 286-308. Ankara: TTK Yayınları 2013.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Halaçoğlu, Neval Konuk. "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Bulgaristan'da Pazar Kelimesi İçeren Yer Adlarının Sosyo-Kültürel Analizi". *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 247 (2020), 421-432.
- Halaçoğlu, Yusuf - Aydın, Mehmet Akif. "Cevdet Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/443-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/396-399. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hüseyin Râci. *Tarihçe-i Zağra-i Atik*. İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1326.
- İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- "İzinnameler" Adlı Özel Arşiv. No.1-7. Yedi adet belgeden oluşan bu özel arşiv, Lofça'dan Türkiye'ye göç eden bir aile tarafından Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na verilmiş, daha sonra belgenin orijinalleri Dr. Neval Konuk Halaçoğlu tarafından da gönüllü olarak bilimsel çalışmada kullanılması amacıyla yazara gönderilmiştir.
- Kamil, İbrahim. "Pomak Türklerinin "Kimlik" Mücadelesi Ve Bulgaristan Komünist Partisinin Gizli Kararlar (1948-1984)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 59 (2017), 435-477.
- Kara, Ahmet Sinan. *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil Ve Sosyal Hayattaki Konumları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kiel, Machiel. "Lofça". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/203-205. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sacit. *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar. Ankara: İnkılap Yayınevi, 1998.
- Memişoğlu, Hüseyin. *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Devran Matbaası, 1989).
- Memişoğlu, Hüseyin. "Bulgaristan Müslümanlarının Dini Teşkilatlarını ve Kurumlarını Düzenleyen Nizamname". *Vakıflar Dergisi* 24 (1994), 307-352.
- Orhan Sibel. *Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Община Ловеч. "За Община Ловеч". Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.lovech.bg/bg/za-obshtinata/za-obshtina-lovech>
- Община Ловеч. "Побратимени Градове". Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.lovech.bg/bg/pobratimeni-gradove>
- Özel, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI, (2002), 109-148.
- Özlem, Kader. *Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1294*. Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1294.
- Salname-i Tuna Sene 1286*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1286.

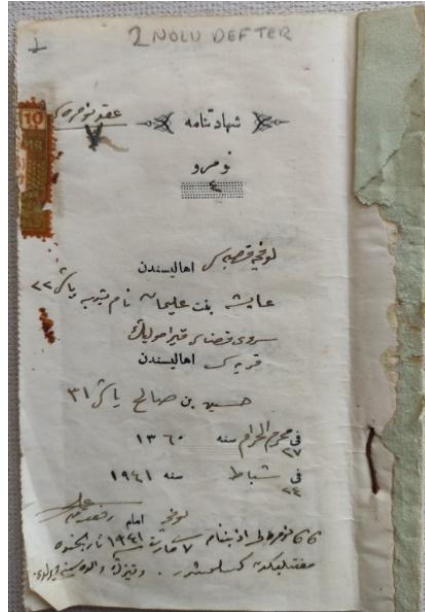
- Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1287*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1286.
- Salname-i Tuna Sene 1288*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1288.
- Salname-i Tuna Sene 1289*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1289.
- Salname-i Tuna Sene 1290*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1290.
- Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1291*. Rusçuk: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1291.
- Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1292*. Tuna: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1292.
- Salname-i Vilayet-i Tuna Sene 1293*. Tuna: Matbaa-i Vilayet-i Tuna, 1293.
- Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1936.
- Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Şimşir, Bilal N. *Rumeliden Türk Göçleri*, C.I-III. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- “Şahadetnameler” Adlı Özel Arşiv. No.1-3. Üç adet defterden oluşan bu özel arşiv, Lofça’dan Türkiye’ye göç eden bir aile tarafından Dr. Neval Konuk Halaçoğlu’na verilmiş, daha sonra defterler, Dr. Neval Konuk Halaçoğlu tarafından da gönüllü olarak bilimsel çalışmada kullanılması amacıyla yazara gönderilmiştir.
- Telli, Hasan. “Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017). 221-239.
- Tuna Vilayeti Salnamesi*. Rusçuk: Matba-i Vilayet-i Tuna, 1291.
- Tuna Vilayeti Salnamesi 1285*. Tuna: Tuna Vilayeti Matbaası, 1285.
- Yakut, Esra. *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislâmlık Kurumu*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Yapıcı, Hakkı. “93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* I, (2012), 181-189.
- Yozmerdivanla, Adile Ahmed. *Pomak Müslüman Kimlik Ve Aidiyetinin Sosyolojik Analizi: Bulgaristan Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Ekler

Ek 1. Lofça Müftü Vekâleti tarafından düzenlenen “Şahadetname”,
1.Nolu Defter (“Şahadetnameler” Adlı Özel Arşiv).

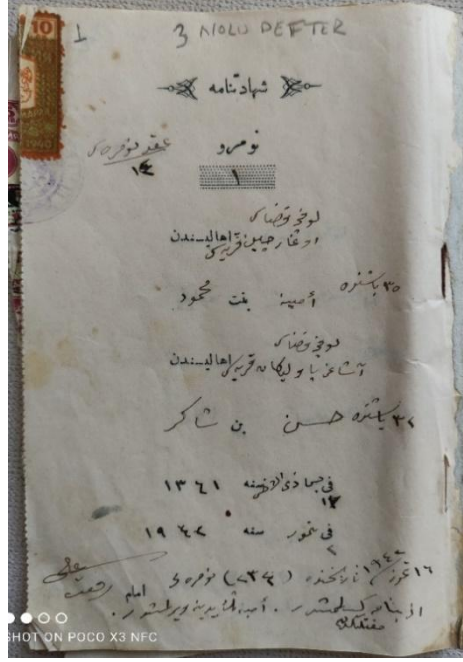

Ek 2. Lofça Müftü Vekâleti tarafından düzenlenen “Şahadetname”,
2. Nolu Defter (“Şahadetnameler” Adlı Özel Arşiv).

Ek 3. Lofça Müftü Vekâleti tarafından düzenlenen “Şahadetname”,
3. Nolu Defter (“Şahadetnameler” Adlı Özel Arşiv).

Ek 4. Lofça Müftü Vekâleti tarafından düzenlenen “İzinname-i Bıkr” adlı belge (“İzinnameler” Adlı Özel Arşiv).

Ek 5. 3 Eylül 1915 tarihinde Lofça Bulgar Mahkemesi tarafından Bulgaristan'a ihanet ettiği bahanesiyle müebbet kürek cezasına çarptırılan Lofça Müftüsü Hasan Zühdü Efendi'den bahseden belge.

BOA, [HR.SFR.04], Gömlek No. 470.25. Görüntü sayfası: 2.

